

กระบวนทรรศน์หลังนวยุคในปรัชญาศิลปะ

ของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิธาน*

Post - Modern Paradigm in Philosophy of Art
in the Point of view of Ven. Buddhadasa Bhikku :
An Analytic, Appreciative and Applicative Study.

พิชัย สุขวุ่น

Pichai Sookwoon

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นว่า ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ มีกระบวนทรรศน์ทางปรัชญาตรงกับกระบวนทรรศน์หลังนวยุคหรือหลังสมัยใหม่ โดยมีสาระสำคัญตรงกันหลายประการ เช่น การปฏิเสธความแน่นอนตายตัวตามกฎวิทยาศาสตร์ การเข้าใจความจริงของโลกต้องตีความผ่านภาษาตามบริบทของภาษานั้น ๆ และยอมรับว่าโลกต้องมีความหลากหลาย ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติที่มีอาจหลีกเลี่ยง

การเห็นโลกในทรรศนะดังกล่าวของท่านพุทธทาสภิกขุ ปรากฏอยู่ในคำอธิบายหลักธรรมทางพุทธศาสนาของท่าน โดยท่านได้ตีความคำสอนให้มีความหมายใหม่ เพื่อให้เราสัมผัสกับนิพพานหรือความหลุดพ้นได้ในชีวิตประจำวันนี้เอง และการเข้าถึงความหลุดพ้นดังกล่าว ท่านเรียกว่า “เห็นปรัชญาศิลปะ”

*บทความเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาปรัชญาและจริยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

นักปรัชญาหลังนวยุคได้ให้ความสนใจกับการตีความภาษาเป็นอย่างมาก และได้นำเสนอทฤษฎีเกมภาษา (language - game) ซึ่งเป็นข้อเสนอของวิทเกินชทายน์ (Ludwig Wittgenstein. 1889 - 1951) นักปรัชญาคนสำคัญของกระบวนทรรศน์หลังนวยุคที่เสนอว่า ภาษาสามารถใช้สื่อสารได้เฉพาะเรื่องหรือเฉพาะบริบทใดบริบทหนึ่งเท่านั้น ดู กวีต บุญเจือ. 2545. ปรัชญาหลังนวยุค. หน้า 55.

การนำเสนอในครั้งนี้จะนำเสนอในรูปแบบของการถกเถียงของความเห็นที่ตรงข้ามกันสองฝ่าย โดยฝ่ายหนึ่งเห็นว่าปรัชญาศิลปะของท่านไม่สอดคล้องกับกระบวนทรรศน์หลังนวยุคแต่อย่างใด แต่ผู้วิจัยได้เสนอเหตุผลหักล้างความเห็นดังกล่าว และแสดงเหตุผลให้เห็นว่า ท่านเป็นนักคิดหลังนวยุคอย่างแน่นอน เพราะท่านเน้นว่าโลกเป็นอนัตตา และการเห็นดังกล่าวจะทำให้โลกเกิดสันติภาพได้

คำสำคัญ : พุทธทาสภิกขุ กระบวนทรรศน์หลังนวยุค ปรัชญาศิลปะ

Abstract

The objective of this research is to show that Buddhadasa's philosophy of Art has the same paradigm with that of post - modern. The two are similar in many points such as both reject the law of science, both also reject the understanding of truth through words, and both accept that there are diversity that could not deny the law of nature.

The above - mentioned definition of Ven. Buddhadasa can be seen in his Dhamma's explanation. He had define the Dhamma of the Buddha in an easy way to understand Nibbana. The understanding of Nibbana is what he called *"behold the philosophy of art"*

This research presents the dialogue from the different point of view. One point of view stated that Ven. Buddhadasa philosophy of art could not get along with the post-modern paradigm. While the researcher has a clear evidence that Ven. Buddhadasa is a post - modernist e.g., his statement that the world is Anatta. Which bring world peace to the world.

Keywords : Buddhadasa Bhikkhu, Paradigm Postmodern, Philosophy of Art

กระบวนทรรศน์หลังนวยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

บทนำ

ในขณะที่วงวิชาการในกระแสปัจจุบัน กำลังมีข้อถกเถียงกันว่า กระบวนทรรศน์เรื่องความจริงของโลกนั้น เราควรจะเดินตามหลักคิดของกระบวนทรรศน์ทางวิทยาศาสตร์ที่เชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว หรือควรริ่ถอนกระบวนทรรศน์ดังกล่าวและนำไปสู่การเห็นโลกด้วยสายตาแบบใหม่ โดยปฏิเสธความแน่นอนตายตัวของกฎวิทยาศาสตร์ และพัฒนาไปสู่กระบวนทรรศน์ใหม่ที่เรียกว่า “กระบวนทรรศน์หลังนวยุค (หลังสมัยใหม่)” ซึ่งกระบวนทรรศน์นี้มุ่งปฏิเสธกฎวิทยาศาสตร์ และให้ความเห็นใหม่ว่าความเป็นไปของโลกคือความไม่แน่นอน มนุษย์จึงมีเสรีภาพในการเข้าใจความจริงของเรื่องต่าง ๆ ตามบริบทที่แตกต่างหลากหลาย² และการยอมรับในความหลากหลายจะทำให้เกิดสันติภาพทั้งในระดับบุคคล สังคม และความสัมพันธ์ในระดับโลก

งานวิจัยเรื่องนี้ ได้แสดงเหตุผลสนับสนุนกระบวนทรรศน์หลังนวยุคโดยตรง และเสนอว่าปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นปรัชญาศิลปะที่สอดคล้องกับกระบวนทรรศน์ดังกล่าว เพราะท่านเสนอให้ตีความคำสอนทางพุทธศาสนาเสียใหม่ หลังจากความเข้าใจเดิมที่มีมาช้านาน ไม่สามารถแก้ปัญหาความทุกข์ของมนุษย์ได้อย่างแท้จริง การตีความคำสอนของท่านจึงกลายเป็นประเด็นถกเถียงเรื่องความถูกต้องเหมาะสมในหลายเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องโลกหน้า เรื่องนิพพาน เรื่องความว่าง เรื่องภาษา และปรัชญาศิลปะ ในงานวิจัยเรื่องนี้ เป็นการนำเสนอการตีความสิ่งที่เรียกว่า “ปรัชญาศิลปะ” เป็นเรื่องหลัก การตีความของท่านแตกต่างจากความเข้าใจเดิมของสังคมเป็นอย่างมาก โดยท่านตีความว่า “ศิลปะคือธรรมะ การเห็นศิลปะก็คือการเห็นความหลุดพ้น”³ ซึ่งการตีความดังกล่าว กลายเป็นข้อถกเถียงขึ้นสองฝ่าย

โดยฝ่ายแรกเห็นว่าการตีความเช่นนี้ทำให้ปรัชญาศิลปะของท่านไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค ส่วนฝ่ายหลัง (คือผู้วิจัย) เห็นว่าปรัชญาศิลปะของท่านเป็นไปตามหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุคอย่างชัดเจน การนำเสนอข้อถกเถียงดังกล่าว จะนำเสนอเหตุผลของฝ่ายตรงข้ามหรือฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยก่อน จากนั้น

²สุรพงษ์ โสณะเสถียร. (2552). การแสวงหาความรู้แบบหลังนวยุค. หน้า 18-42.

³พุทธทาสภิกขุ. (2551). ศิลปะแห่งชีวิต. หน้า 63.

ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นว่า เหตุผลของฝ่ายตรงข้ามมีข้อบกพร่องอย่างไร ความเห็นของฝ่ายตรงข้ามที่เห็นว่า ปรัชญาศิลปะของท่านไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค มี 4 ประการดังนี้

1) การที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ปรัชญาศิลปะหรือสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ เป็นสิ่งเดียวกับการเห็นอย่างกระจ่างแจ้ง (อนัตตา) หรือการเข้าถึงหลักธรรมสูงสุดของพุทธศาสนา การให้เหตุผลเช่นนี้จะทำให้ยุติข้อถกเถียงลงทันที เพราะศาสนามีความสมบูรณ์ในตัวเอง ส่วนกระบวนทรรศน์หลังนวยุคเป็นเรื่องทางปรัชญาที่ต้องถกเถียง เพื่อหาคำตอบที่ดีกว่า แต่เมื่อศาสนาเป็นเรื่องตายตัว ปรัชญาศิลปะที่ท่านนี้จึงไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุคที่ปฏิเสธความแน่นอนตายตัว

2) ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ พยายามแสดงให้เห็นว่า สิ่งทีเรียกว่าศิลปะ คือ การเห็นอย่างกระจ่างแจ้งที่เกิดขึ้นในจิต เช่นเดียวกับการหลุดพ้น การเห็นดังกล่าวจึงไม่จำเป็นต้องตีความ หรือให้ความเห็นใด ๆ อีกเมื่อได้สัมผัสกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ความเห็นดังกล่าวจึงขัดกับหลักของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค ที่เสนอให้ตีความเพื่อหาความหมายตามบริบทนั้น ๆ หรือตามเกมของภาษา

3) การที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า การเห็นกฎอภิปัจจยตา ตถตา อนัตตา และสุญญตา คือ การเห็นสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ ซึ่งระบุต่อไปว่าสิ่งนี้เป็นกฎธรรมชาติตายตัว การเสนอเช่นนี้เท่ากับว่า ไม่สามารถให้ความเห็นหรือตีความเป็นอย่างอื่นได้อีก ความเห็นดังกล่าว จึงขัดกับหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค ที่ไม่เชื่อว่ามิถุนเกณฑ์แน่นอนตายตัว และเชื่อว่าความเป็นไปของโลกคือความไม่แน่นอน

4) การที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ในปรัชญาศิลปะของท่านนั้น ทุกอย่างมีค่าเท่ากัน แม้การเกิดดับก็มีค่าเท่ากัน วิชาสงสารกับนิพพานก็เท่ากัน ความมีกับไม่มีก็เท่ากันอีก เมื่อทุกอย่างเท่ากันหมด จึงขัดกับความเชื่อทางศิลปะของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค ที่เน้นการแสดงออกด้วยอารมณ์ส่วนตัว เน้นการผสมข้ามวัฒนธรรม มีความหลากหลาย และไม่มีมาตรฐานสากล

ความเห็นของฝ่ายตรงข้าม

ฝ่ายตรงข้าม (นักปรัชญาหลังนวยุคที่เห็นว่าอนัตตาและนิพพานคือสิ่งตายตัวแบบเดียวกับกฎวิทยาศาสตร์) ในที่นี้คือฝ่ายที่มีความเห็นว่า ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ไม่สอดคล้องกับหลักการของกระบวนการตรรกะหลังนวยุคแต่อย่างใด เพราะฝ่ายนี้เห็นว่า เมื่อปรัชญาศิลปะของท่านเป็นสิ่งเดียวกับธรรมะ ซึ่งหลักธรรมต่าง ๆ ที่เป็นคำสอนสำคัญของท่านนั้น เป็นสิ่งที่ตายตัว มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน เช่น ท่านเสนอว่า นิพพาน เป็นสิ่งที่มีอยู่ตลอดไป ซึ่งหลักการดังกล่าวน่าจะเป็นหลักการเดียวกับกฎวิทยาศาสตร์ที่นักคิดในกระบวนการตรรกะหลังนวยุคเห็นว่า ความแน่นอนของกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้มีอยู่จริง เมื่อฝ่ายตรงข้ามเข้าใจว่า ปรัชญาศิลปะของท่านเป็นสิ่งที่มียุ่อย่างแน่นอนเช่นเดียวกับกฎวิทยาศาสตร์ จึงเห็นว่าปรัชญาศิลปะที่ว่านี้ เข้ากันไม่ได้กับกระบวนการตรรกะหลังนวยุค จึงให้เหตุผลต่าง ๆ เพื่อปฏิเสธปรัชญาศิลปะของท่าน ดังต่อไปนี้

1) การที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ปรัชญาศิลปะหรือสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ⁴ เป็นสิ่งเดียวกับการเห็นอย่างกระจ่างแจ้ง (อนัตตา) หรือการเข้าถึงหลักธรรมสูงสุดของพุทธศาสนา การให้เหตุผลเช่นนี้จะทำให้ยุติข้อถกเถียงลงทันที เพราะศาสนามีความสมบูรณ์ในตัวเอง ส่วนกระบวนการตรรกะหลังนวยุคเป็นเรื่องทางปรัชญาที่ต้องถกเถียงเพื่อหาคำตอบที่ดีกว่า แต่เมื่อศาสนาเป็นเรื่องตายตัว ปรัชญาศิลปะที่ว่านี้จึงไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนการตรรกะหลังนวยุคที่ปฏิเสธความแน่นอนตายตัว

ความหมายตามข้อนี้ เมื่อท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่า ปรัชญาศิลปะเป็นการถ่ายโอนมาจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา และท่านยกระดับให้เป็นสิ่งเดียวกัน ศิลปะจึงหมายถึงธรรมะ และเสนอต่อไปว่า พุทธศาสนามีสภาพเป็นกฎ และเป็นกฎที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ท่านเคยเสนอไว้ในหนังสือหลายเล่มว่า แม้พระพุทธเจ้าเองยังตรัสว่า “สิ่งที่ท่านค้นพบ เป็นสิ่งที่มีอยู่ก่อน มีอยู่เอง มีอยู่ตลอดไป แม้ท่านจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม

⁴พุทธทาสภิกขุ. (2548). พุทธทาสลัทธิธรรมบัณฑิติกนิกได้เอง. บันทึกในหน้าของวันที่ 18 กันยายน 2495. ท่านเห็นว่า ศิลปะคืออริยมรรค มีองค์ 8 โดยมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย และมีผลสูงสุดคือนิพพาน

สิ่งนี้มีอยู่แล้ว”⁵ หมายความว่า เรื่องความว่าง นิพพาน ความหลุดพ้น อิทัปปัจจยตา อริยสัจ 4 รวมทั้งเรื่องความสุข ความทุกข์ และความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปอย่างนั้น ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้ ท่านเรียกกฎนี้ว่า “กฎธรรมชาติ” บางครั้งท่านเสนอว่า กฎธรรมชาติดังกล่าว คือสิ่งเดียวกับสิ่งที่เรียกว่าพระเจ้า ของศาสนาที่มีพระเจ้า กฎธรรมชาตินั้นมีความเป็นไปอยู่ 4 ประการ คือ 1) เป็นธรรมชาติ 2) มีสภาพเป็นกฎ หลีกเลียงไม่ได้ 3) มีการเป็นไปตามกฎ คือ มีการเคลื่อนไหว เกิด - ดับ หรือมีอย่างอื่นด้วยก็ตาม 4) มีการรับผลของกฎธรรมชาติไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเสมอ

ดังนั้นธรรมชาติหรือสิ่งที่เรียกว่าธรรมเฉย ๆ คือการรวมเอาความเป็นไปของทุก ๆ สิ่งเข้าไว้ในสิ่งนี้ ราวกับว่ามีอำนาจควบคุมความเป็นไปของทุกสิ่ง และอะไรจะเกิดขึ้นในจักรวาลนี้ ก็หนีไม่พ้นเรื่องของธรรม ท่านเสนอต่อไปอีกว่า หากไม่มีกฎดังกล่าวแล้ว เราจะเข้าถึงคำสอนทางพุทธศาสนาได้อย่างไร มันต้องมีอยู่ เราจึงสามารถเข้าถึงความว่างหรือนิพพานได้ ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยว่ากฎนี้มีหรือไม่มี

แม้ในการอธิบายเรื่องกฎอิทัปปัจจยตา⁶ ซึ่งแปลว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” มีหมายความว่า เมื่อกฎนี้มีอยู่ ทุกอย่างบนโลกนี้ หรือจักรวาลนี้จึงเกิดขึ้นมาได้ เพราะกฎดังกล่าวระบุว่า มีกระแสแห่งปัจจัยของสิ่งต่าง ๆ เคลื่อนไหวให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิด - ดับอยู่เสมอ ท่านยกตัวอย่างว่า แม้การที่เราหุงข้าว จนทำให้มีข้าวกินได้ ก็ต้องอาศัยกฎที่ว่านี้ โดยเริ่มต้นว่า เมื่อมีไฟ มีออกซิเจน มีฟืน เมื่อทุกอย่างประกอบกันทำให้เกิดความร้อน เมื่อมีความร้อนมากเข้า เมล็ดข้าวก็แตกตัวเป็นข้าวสวยให้เราทานกันได้ นี่หมายความว่า กฎอิทัปปัจจยตา มีอยู่ในทุกขั้นตอนของการหุงข้าว⁷ และเท่ากับว่ามีอยู่ในทุก ๆ สิ่งที่เราปฏิบัติได้ ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ที่มีสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาได้ ท่านให้เหตุผลว่า เพราะมีกฎอิทัปปัจจยตาตัวเอง แม้ความเป็นไปในทางวิทยาศาสตร์ การที่วัตถุทั้งหลาย มีการเปลี่ยนแปลงไปตามพื้นที่และเวลา กฎฟิสิกส์ หรือกฎชีววิทยา ที่มีการรวมตัวของสิ่งทั้งหลาย จนเกิดเป็นสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ขึ้น และแม้การเปลี่ยนแปลงในทางที่ ต้องดับไป ก็ย่อมเป็นไปตามกฎนี้ เพราะปัจจัยมันไม่พอที่จะคงที่อยู่ได้

⁵พุทธทาสภิกขุ. (2537). ไกวัลยธรรม. หน้า 31 - 45.

⁶พุทธทาสภิกขุ. (2552). อิทัปปัจจยตา. หน้า 9 - 20.

⁷แหล่งเดิม. หน้า 55.

กระบวนการทัศนหลังนยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

ท่านได้ยกตัวอย่างต่อไปอีกว่า แม้สิ่งสูงสุดของพุทธศาสนาที่เรียกว่ากฎปฏิบัติจสมุปปาท คืออาการในจิตใจที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ความทุกข์เกิดขึ้นได้ เพราะความต่อเนื่อง จากอวิชชาหรือความไม่รู้ ก่อให้เกิดความต่อเนื่องอย่างยืดยาว จนเกิดความทุกข์ โดยเริ่มต้นว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เป็นไปตามลำดับ จนเกิดเป็นความทุกข์อย่างเข้มข้น วิธีดับก็ค่อย ๆ ดับจากปลายไปหาต้นตามลำดับโดยย้อนกลับขึ้นไป^๑

ดังนั้นตามกฎนี้ การเกิดขึ้นของความทุกข์และการดับไปของความทุกข์ จึงมีลักษณะเป็นกฎ เป็นโครงสร้างตายตัว ความเป็นไปตามกฎนี้ จึงเป็นโครงสร้างที่ปรากฏอยู่ในทุกสิ่งที่มีอยู่ได้ในโลกนี้ ที่เรียกว่า *กฎอิทัปปัจจยตา* แม้แต่การเกิดของโลกและจักรวาลก็มีกฎพื้นฐานว่า ย่อมเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา แม้ฝนตก แดดออก ต้นไม้งอกงาม หรือสิ่งเหล่านี้ จะเปลี่ยนไปในทางที่ไม่ปรากฏตัว เช่น ต้นไม้อาจตายลงไปวันใดก็ได้ การตายของต้นไม้ก็เข้าข่ายกฎนี้อีก กระดาษที่ปรากฏอยู่ตรงนี้ ปากกาที่กำลังใช้เขียน โต๊ะ เก้าอี้ คอมพิวเตอร์ สิ่งที่เราเห็นเราสัมผัสว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปตามกฎดังกล่าวโดยมีอาจหลีกเลี่ยง เรื่องราวในใจของเรา ก็แบบเดียวกัน การที่เราจะมีเรื่องให้คิดฝัน มีความต้องการ มีความทุกข์ ความสุข และความเป็นไปได้ทุก ๆ สิ่ง คือการเดินทางของความรู้สึกที่ถูกวางไว้ล่วงหน้าแล้ว คือไม่ว่าจะเป็นการเกิดหรือดับ จะไม่ใช่ของใหม่อีกต่อไป แม้แต่การเกิดทุกขในคำสอนเรื่องอริยสัจ 4 ก็เป็นแบบเดียวกัน ทุกความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ในทางพุทธศาสนาบางครั้งก็อธิบายว่า มันไม่มีสิ่งนั้นจริง สำหรับสายตาของผู้บรรลุธรรมนั้น ไม่เจตนาที่จะแยกแยะว่าอะไรเป็นอะไร มองไปทางไหนเห็นแต่เพียงการปรากฏตัวของกฎดังกล่าวเท่านั้น

ครั้งหนึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้บรรยายว่า ที่สวนโมกข์นี้ มีคำสอนเรื่องกฎอิทัปปัจจยตาอยู่เต็มไปหมด แม้ภาพเขียนในโรงมหรสพทางวิญญาณก็เป็นสิ่งที่แสดงกฎดังกล่าวอยู่โดยตรง แต่การชมงานศิลปะเหล่านั้น จำเป็นต้องอาศัยการตีความเข้าช่วย การตีความก็ไม่ให้ให้เห็นเรื่องอื่น ต้องการให้เห็นกฎอิทัปปัจจยตาจากสิ่งที่แสดงอยู่นั้น นอกจากโรงมหรสพทางวิญญาณแล้ว ทุกอย่างในสวนโมกข์ก็กำลังตะโกนว่า โลกนี้มี

^๑แหล่งเดิม. หน้า 13 - 14.

กฎธรรมชาติอย่างตายตัว คือมีกฎอิทัปปัจจยตา ในต้นไม้ก็มี ก้อนหินก็มี ในเม็ดทรายก็มี แม้สัตว์ต่างก็แสดงกฎนี้ได้ จึงราวกับว่าสิ่งทั้งหลายในสวนโมกข์กำลังตะโกนอยู่ทุกนาที่ ว่า *อิทัปปัจจยตา* ๆ หมายความว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” สิ่งทั้งหลายจึงไม่มีอะไรอื่น นอกจากสิ่งที่เป็นกฎเท่านั้น⁹

ความจริงแล้ว ถ้าสังเกตให้ดี หลักธรรมทุกข้อเป็นกฎทั้งหมด เช่น สุนัขจิ้งจอก แปลว่า “ความว่าง”¹⁰ ทุกอย่างเป็นความว่างได้ เพราะเราไม่เอาปรากฏการณ์มาให้ความหมาย สิ่งที่มีจริงเท่ากับว่าง *กฎตถตา* แปลว่า “ความเป็นอย่างนั้น”¹¹ การให้ความหมายเช่นนี้ก็ชัดเจนว่า มันมีกฎของความเป็นอย่างนั้น คือเป็นไปตามกฎโดยไม่อาจหลีกเลี่ยง เพราะฉะนั้นชีวิตเราก็คือเป็นสิ่งที่ไปทำตามกฎเท่านั้น จะเรียกว่าเป็นสิ่งนั้น สิ่งนี้ ก็ไม่น่าจะถูกต้องนัก แม้สิ่งที่เรียกว่ากระบวนการตรรกศาสตร์หลังนวยุคก็ไปทำตามกฎเช่นเดียวกัน

ในทางปรัชญาศิลปะท่านเสนอว่า ศิลปะคือการแสดงกฎดังกล่าวให้ปรากฏในจิตนั่นเอง ศิลปะที่ไม่เข้าสู่กลไกของกฎดังกล่าว ยังไม่เรียกว่าเป็นศิลปะที่แท้จริง อันได้แก่ ลัทธิทางศิลปะทั้งหลาย และการสร้างศิลปะเพื่อตอบสนองความต้องการบางอย่าง เมื่อเบื่อแล้วก็เปลี่ยนใหม่ หาสิ่งแปลกใหม่เรื่อยไป ศิลปะเหล่านี้คือการติดอยู่กับความเห็นบางอย่าง และเมื่อวิเคราะห์ให้ลึกแล้ว ความเป็นไปของศิลปะทั้งหลายก็หนีไม่พ้นกฎอิทัปปัจจยตา แต่ผู้สร้างและผู้ชมเหล่านั้น ไม่รู้จักกฎนี้ เหมือนนกไม่รู้จักฟ้า ปลาไม่รู้จักน้ำ ไล่เดือนไม่รู้จักดิน และคนไม่รู้จักโลก ศิลปะในความเห็นอื่น ๆ จึงต้องพัฒนาตัวเองให้รู้จักกับกฎดังกล่าวโดยเร็ว จึงจะเรียกว่า เป็นศิลปะอย่างแท้จริง ดังนั้นปรัชญาศิลปะที่ว่านี้ ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติอย่างตายตัว และคำสอนดังกล่าวมีความสมบูรณ์ในตัวเอง จึงไม่สอดคล้องกับหลักการของกระบวนการตรรกศาสตร์หลังนวยุคที่ปฏิเสธกฎตายตัว¹²

2) ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ พยายามแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า ศิลปะ คือการเห็นอย่างกระจ่างแจ้งที่เกิดขึ้นในจิตเช่นเดียวกับการหลุดพ้น การเห็นดังกล่าวจึงไม่จำเป็นต้องตีความ หรือให้ความเห็นใด ๆ อีกเมื่อได้สัมผัสกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ความเห็นดังกล่าวจึงขัดกับหลักของกระบวนการตรรกศาสตร์หลังนวยุค ที่เสนอให้ตีความ

⁹แหล่งเดิม. (2552). อิทัปปัจจยตา. หน้า 158.

¹⁰พุทธทาสภิกขุ. (2546). จิตว่าง. หน้า 34 - 36.

¹¹พุทธทาสภิกขุ. (2552). อิทัปปัจจยตา. หน้า 44 - 46.

¹²กรีติ บุญเจือ. (2545). ปรัชญาหลังนวยุค. หน้า 93 - 94.

กระบวนการทัศนหลังนยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

เพื่อหาความหมายตามบริบทนั้น ๆ หรือตามเกมของภาษา¹³ สำระสำคัญในข้อนี้คือ เมื่อปรัชญาศิลปะเป็นแต่เพียงการเห็นปรากฏการณ์ทั้งหลาย โดยไม่มีการให้ความหมาย หรือให้คุณค่าใด ๆ นั้นแสดงว่า นอกจากเป็นกฎตายตัวแล้ว ในความคิดก็ทำราวกับว่าไม่มี การรับรู้ทางจิตเลย ถ้าอย่างนั้นจะรู้ว่าปรัชญากระบวนการทัศนต่าง ๆ ได้อย่างไร แสดงว่า ในภาวะจิตเช่นนี้ ไม่มีกระบวนการทัศนยุค ไม่มีกระบวนการทัศนหลังนยุค ไม่มีคน ไม่มีต้นไม้ ไม่มีท้องฟ้า ไม่มีฝน ไม่มีนกร้อง ไม่มีงานศิลปะ เพราะเมื่อไม่มีการให้ความหมายก็เท่ากับไม่มีสิ่งใด ๆ เลย ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้ย้ำอย่างนี้เสมอ ในหลายคำสอน หลายคำอธิบาย ท่านแนะนำให้ปิดการให้ความหมายทิ้งไปให้หมด เช่นเดียวกับการพูดถึงกฎ อธิปไตยปัจเจก ตถตา อนัตตา และสุญญตา ในตอนต้น กฎเหล่านี้ นอกจากเป็นกฎตายตัว แล้ว ยังแนะนำให้ปิดความหมายหรือการตีความของสิ่งต่าง ๆ ทิ้งไปเสียให้หมด ให้เหลือแต่ จิตว่าง ๆ แม้มีอะไรมาปะทะกับประสาทสัมผัสก็ทำความรู้สึกให้ว่างเอาไว้ เช่น *กฎอธิปไตยปัจเจก* แปลว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจเจกสิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” นี่คือการลดการให้ความหมายของสิ่งต่าง ๆ เหลือเพียงเป็นสิ่งนี้ สิ่งนี้ เท่านั้น ไม่ต้องการให้มีความหมายว่า สิ่งนั้น เป็นอะไร แตกต่างจากสิ่งอื่นอย่างไร เพราะในการวิเคราะห์กระบวนการทัศนยุคกับหลังนยุค คือการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่าง ระหว่างของเดิมกับของใหม่ เมื่อมีการเปรียบเทียบ ก็จำเป็นต้องให้ความหมายว่า สิ่งนี้คืออะไร แตกต่างจากอีกสิ่งหนึ่งอย่างไร โดยกระบวนการทัศนหลังนยุคเปิดโอกาสให้มีการตีความตามความเห็นของตนเอง และเห็นคุณค่าของความแตกต่างเหล่านั้น การให้ความหมายก็คือแสดงความแตกต่างนั่นเอง

แต่ปรัชญาศิลปะของท่านนั้น กลับให้ความเห็นว่าไม่ควรมีความหมาย โดยเป็นไปตามคำสอนเรื่องกฎอธิปไตยปัจเจก เป็นต้น แม้หลักธรรมอื่น ๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน อย่างคำว่า *ตถตา* แปลว่า “เป็นอย่างนั้น” นี่ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน คือไม่เรียกว่ามีสิ่งนั้น สิ่งนี้ อย่างที่กฎอธิปไตยปัจเจกสอน แต่รวบรัดขึ้นไปอีกว่า อย่าไปให้ความหมายในทิศทางใด ๆ เรียกปรากฏการณ์ทั้งหลายแต่เพียงว่า “ความเป็นอย่างนั้น” ถ้าความเป็นอย่างนั้น เป็นการให้ความหมาย ก็ถือว่าไม่มีความหมายอยู่ดี ส่วนคำว่า *อนัตตา* แปลว่า “ไม่มีตัวตน”¹⁴ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อเราไม่ได้ให้ความหมายกับการมีตัวตนของเรา

¹³แหล่งเดิม. หน้า 51 - 60. และควรดูเพิ่มเติมในงานของ โสรจิจ หงศ์ลดารมภ์. (2552). ปรัชญาภาษา. หน้า 3 - 14.

¹⁴พุทธทาสภิกขุ. (2549). คู่มือมนุษย์. หน้า 49 - 52.

ก็เท่ากับว่าสิ่งอื่น ๆ ก็ไม่มีความหมายเช่นกัน แล้วเราจะมีชีวิตอยู่อย่างไรโดยปราศจากความหมายของสิ่งต่าง ๆ ถ้าเป็นอย่างนี้ โลกนี้คงเป็นระนาบเดียวกันไปหมด แล้วความก้าวหน้าของโลก ไม่ใช่การแลกเปลี่ยนกันด้วยความหมาย การตีความที่แตกต่างกัน เพื่อหาเหตุผลที่ดีกว่าหรือ แล้วก็ทำไปตามกระบวนทรรศน์นั้น ๆ เช่นในปรัชญา 5 กระบวนทรรศน์นั้น¹⁵ ทุก ๆ กระบวนทรรศน์ในช่วงเวลาต่าง ๆ เต็มไปด้วยความหมายตามบริบทของตนเองจึงสามารถปรากฏชุดความคิดเป็นกระบวนทรรศน์ต่าง ๆ ได้ ยิ่งคำว่า สุนทรียาก็ยิ่งชัดเจน เพราะแปลว่า ความว่าง คือการไม่มีความหมายใด ๆ ในจิตเลย ทุกอย่างจึงเหมือนกับการที่เราเอามือไปวางน้ำที่ไหลมาจากลำธาร เมื่อน้ำมาปะทะกับมือแล้วก็ผ่านไปเหลือแต่มือเปล่า ๆ ไม่มีความหมายใด ๆ ความเย็น ความร้อน ในขณะนั้นไม่ปรากฏต่อเราเลย

ดังนั้นเมื่อจิตไม่ได้ให้ความหมายต่อสิ่งใด การปรากฏตัวของศิลปะหรือปรัชญา ศิลปะจึงเป็นไปไม่ได้ เพราะศิลปะก็คือแรงบันดาลใจที่มีต่อสิ่งที่ตนเองต้องการจะบอกผู้อื่น เมื่อจิตไม่มีความหมาย จึงไม่ต้องแสดงสิ่งใดต่อกันเลย ศิลปะก็คือการไม่แสดงอะไรเลยอย่างนั้นหรือ นี่เท่ากับว่า ไม่มีลัทธิทางศิลปะ ไม่มียุคของศิลปะ ไม่มีประวัติศาสตร์ศิลปะ เมื่อเป็นเช่นนี้ กระบวนทรรศน์หลังนวยุคจะเป็นหลักคิดขึ้นมาได้อย่างไร เมื่อไม่มีการให้ความหมายหรือตีความใด ๆ เลย ด้วยเหตุผลตามที่กล่าวมานี้ ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ จึงไม่ใช่หลักการเดียวกับกระบวนทรรศน์หลังนวยุคอย่างแน่นอน เพราะไม่มีการให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ในชีวิตเลย นี่คือเหตุผลประการที่ 2 ที่ยืนยันว่า ปรัชญาศิลปะดังกล่าวไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค

3) การที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า การเห็นกฎที่บังเกิดขึ้น ตถตา อนัตตา และสุนทรียตา คือการเห็นสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ ซึ่งระบุต่อไปว่าสิ่งนี้เป็นกฎธรรมชาติตายตัว การเสนอเช่นนี้เท่ากับว่า ไม่สามารถให้ความเห็นหรือตีความเป็นอย่างอื่นได้อีก ความเห็น

¹⁵ศิริติ บุญเจือ. (2546). ปรัชญาภาษาชาวบ้าน. หน้า 64 - 86. ปรัชญา 5 กระบวนทรรศน์ เป็นการนำเสนอความเชื่อเรื่องความจริงของโลกที่ค่อย ๆ พัฒนาตามลำดับ ตั้งแต่กระบวนทรรศน์ดึกดำบรรพ์ กระบวนทรรศน์โบราณ กระบวนทรรศน์ยุคกลาง กระบวนทรรศน์นวยุค (ยุคใหม่) และกระบวนทรรศน์หลังนวยุค กระบวนทรรศน์หลังนวยุคนี้เองที่เป็นกระบวนทรรศน์ที่ถูกกล่าวถึงในฐานะที่เสนอให้ปฏิเสธกฎเกณฑ์ที่แน่นอนของวิทยาศาสตร์

กระบวนการทัศน์หลังนวยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

ดังกล่าว จึงขัดกับหลักการของกระบวนการทัศน์หลังนวยุค ที่ไม่เชื่อว่ามิถุนายนแน่นอนตายตัว และเชื่อว่าความเป็นไปของโลกคือความไม่แน่นอน

ในกรณีนี้ สิ่งที่เรียกว่าศิลปะหรือปรัชญาศิลปะ กลายเป็นสิ่งเดียวกับตัวกฎที่ประกอบด้วย กฎอิทัปปัจจยตา ตถตา อนัตตา และสุญญตา สิ่งที่เรียกว่าศิลปะจึงไม่ต้องเคลื่อนไหวอะไร บางครั้งท่านก็พูดว่า ศิลปะเป็นสิ่งเดียวกับนิพพาน และเมื่อนิพพาน แปลว่าความสงบเย็นและภาวะที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในที่นี้จึงไม่ควรพิจารณาอะไรกันอีก แม้วิเคราะห์อะไรลงไป ก็ตกอยู่ใต้อำนาจของกฎทั้งหมดนี้ จึงนำพิจารณาว่าถ้าเสนออย่างนี้ และพูดต่อไปว่าจักรวาลก็เป็นไปตามกฎนี้ จึงเท่ากับว่า โลกนี้ไม่มีอะไร มีแต่สิ่งที่เรียกว่าศิลปะไปทั้งหมด โต๊ะ กระดาษ โคมไฟ หนังสือ แก้ว ก็ใช้ทั้งหมด เพราะทุกสิ่งย่อมเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ที่แปลว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยสิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” ส่วนคำว่า ตถตา แปลว่า “ความเป็นอย่างนั้น” ทุกอย่างในโลกนี้ก็มีความเป็นอย่างนั้นเสียอีก ก็เท่ากับว่าไม่ยกเว้นสิ่งใดอีก ไม่มีความแตกต่างของสิ่งใดอีก ไม่มีบ้าน ไม่มีรถ ไม่มีถนน ไม่มีจักรวาล ไม่มีดวงอาทิตย์ มีแต่ความเป็นอย่างนั้นอย่างเดียว นี่เท่ากับไม่มีกระบวนการทัศน์หลังนวยุค ไม่มีกระบวนการทัศน์หลังนวยุค เมื่อเป็นอย่างนี้เราจะพิจารณาสิ่งต่าง ๆ กันได้อย่างไร ส่วนคำว่า อนัตตา แปลว่า “ไม่มีตัวตน” เมื่อไม่มีตัวเราแล้ว ใครเป็นผู้วิจัย ใครเป็นผู้ให้ข้อเสนอแนะ ซึ่งตอบคำถามสามัญเหล่านี้ไม่ได้เลย

ความจริงแล้ว กระบวนการทัศน์หลังนวยุคเน้นความเป็นอัตวิสัยเป็นอย่างมาก เพราะทุกคนต้องมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นตามเกมภาษาของตนเอง ที่เคยถูกครอบงำจากกระบวนการทัศน์ (เชิงในกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์) มายาวนาน เวลานี้เป็นโอกาสดีที่จะได้ทำการรื้อถอน ด้วยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน และจะไม่ก่อหรือสถาปนาสิ่งใดให้เป็นป้อมปราการขึ้นอีก ถ้ากระบวนการทัศน์นี้ไม่มีคนอยู่ในทุกกระบวนการทัศน์ ไม่มีความรู้สึกแห่งความเป็นตัวตนอยู่ในทุกกระบวนการทัศน์ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง การบอกว่าไม่มีตัวตนของใครเลย เท่ากับว่าไม่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอะไรอีก และถ้าทุกอย่างมีภาวะเท่ากัน คือเป็นได้แต่เป็นเพียงสิ่งที่เป็นไปตามกฎ แล้วโลกนี้จะไม่เป็นกลไกแบบเดียวกับเครื่องจักรหรือ ที่มีแต่จังหวะของความเป็นอย่างซ้ำ ๆ การที่เสนอว่าปรัชญาศิลปะเช่นนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างเป็นกฎตายตัว เท่ากับว่าถอยหลังไปอยู่ในกระบวนการทัศน์ที่ 4 โดยเชื่อว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะให้ความแม่นยำ

ในกฎเกณฑ์และทำให้ความรู้ทุกเรื่องตรงกันหมด ความรู้เป็นสิ่งที่หาเอาได้ จากการวางกฎไว้อย่างรัดกุม¹⁶ ส่วนความพยายามที่จะประกาศว่าเป็นหลักการเดียวกับกระบวนทรรศน์หลังนวยุค น่าจะผิดพลาดตามเคย เพราะในกระบวนทรรศน์นี้ เห็นว่ากฎตายตัวนั้นแหละคือสิ่งที่ต้องปฏิเสธ

นอกจากนั้น มีข้อจำกัดอีกอย่างหนึ่ง คือจะรู้ได้อย่างไร ว่าใครได้เห็นกฎอิทัปปัจจยตา ตถตา อนัตตา และสุญญตา เพราะท่านสอนว่า เรื่องนี้เป็นการเข้าถึงเฉพาะบุคคล และเป็นการเห็นจากภายใน ดังนั้นการกล่าวเช่นนี้ เท่ากับว่าไม่มีใครตรวจสอบใครได้ ว่าใครเข้าถึงกฎนี้ได้แล้ว เมื่อเป็นอย่างนี้ ผลงานศิลปะที่แสดงให้เห็นว่า ตนเข้าถึงกฎนี้แล้ว ก็บอกไม่ได้อีก ว่าเป็นผลงานศิลปะที่เป็นไปตามการปรากฏตัวของกฎนี้ เพราะผู้ชม ผู้วิจารณ์ ก็รับรู้ไม่ได้ ทำได้เพียงคาดเดาเท่านั้น เมื่อตรวจสอบไม่ได้เลย ว่ากฎดังกล่าวมีจริงหรือไม่ และปรากฏการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลก ที่กล่าวอ้างว่ามีขึ้นได้เพราะมีกฎดังกล่าว อย่างน้อยก็กฎอิทัปปัจจยตา ถ้าเราเข้าถึงสิ่งนี้ไม่ได้ แล้วจะรู้ได้อย่างไรว่ากฎดังกล่าวมีมาตรฐานอย่างไรว่าจริง เพราะตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า แม้แต่พระพุทธเจ้าท่านยังตรัสเองว่า เรื่องกฎอิทัปปัจจยตาและเรื่องนิพพาน เป็นสิ่งที่เข้าใจยาก¹⁷ และยิ่งการเห็นกฎนี้กลายเป็นการเข้าถึงสิ่งที่เรียกว่าปรัชญาศิลปะด้วยแล้ว ศิลปะจึงกลายเป็นสิ่งลึกลับไปอย่างไม่จำเป็น นอกจากเป็นกฎตายตัวแล้ว ยังพิสูจน์ไม่ได้ อีกว่ามีหรือไม่มี เพราะเป็นการเข้าถึงได้เฉพาะบุคคล แม้ปรากฏเป็นงานศิลปะแล้ว ผู้ชมก็ตรวจสอบไม่ได้ยุติ ว่าเป็นงานศิลปะจากการเห็นสิ่งดังกล่าวหรือไม่ และผู้ชมก็มองไม่เห็นกฎดังกล่าวจากงานศิลปะชิ้นนั้น ๆ การนำเสนอเช่นนี้จึงตรวจสอบได้ยากยิ่ง เมื่อตรวจสอบไม่ได้ว่าภาวะนี้เป็นอย่างไร แล้วจะบอกได้อย่างไรว่า สิ่งนี้เป็นสิ่งเดียวกับหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค ปรัชญาศิลปะดังกล่าว จึงไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุคอย่างแน่นอน

4) การที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ในปรัชญาศิลปะของท่านนั้น ทุกอย่างมีค่าเท่ากัน แม้การเกิดการดับก็มีค่าเท่ากัน วิญญาณกับนิพพานก็เท่ากัน ความมีกับไม่มีก็เท่ากันอีก¹⁸ เมื่อทุกอย่างเท่ากันหมด จึงขัดกับความเชื่อทางศิลปะของกระบวนทรรศน์

¹⁶กิริติ บุญเจือ. (2546). ปรัชญาภาษาชาวบ้าน. หน้า 166 - 168.

¹⁷พุทธทาสภิกขุ. (2552). อิทัปปัจจยตา. หน้า 65.

¹⁸พุทธทาสภิกขุ. (2550). สอนไม่กัข้ออยู่ที่ไหน. หน้า 65-67.

กระบวนการตรรกศาสตร์หลังนวยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

หลังนวยุค ที่เน้นการแสดงออกด้วยอารมณ์ส่วนตัว มีการผสมข้ามวัฒนธรรม มีความหลากหลาย และไม่มีมาตรฐานสากล

ในกรณีนี้ปรัชญาศิลปะดังกล่าว ท่านกำลังพูดถึงการไม่ยึดถือสิ่งใด ซึ่งเป็นหลักธรรมชั้นสูง โดยไม่แบ่งแยกว่ามีสองฝ่าย เช่น กิเลสกับโพธิ วัฏสงสารกับนิพพาน แม้การเกิดกับการดับ ก็เป็นสิ่งเดียวกัน คือเห็นว่ามีการเคลื่อนไหวไปมา จากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง ซึ่งคนทั่วไปอาจเห็นว่า ฝ่ายโพธิหรือฝ่ายนิพพาน เป็นสิ่งที่ควรทำความรู้จักให้เป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งนี้ คือทำความรู้จักให้อยู่ในฝ่ายดับ เพื่อไม่ให้เกิดความทุกข์ทางจิตใจ แต่ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่า เป็นการเคลื่อนไหวและการยึดถือทั้งคู่ จึงมองไม่เห็นความแตกต่างของสองสิ่งนั้น แม้ในฝ่ายดับ ฝ่ายนิพพาน และฝ่ายโพธิเอง แท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่จริง ไม่มีอยู่ให้คนได้ไปถึง ผู้ที่หลุดพ้นก็คือผู้ที่ไม่ติดข้องกับการหลุดพ้น หลักคิดนี้อาจจะไม่ถูกใจสำหรับนักวิทยาศาสตร์นิยมเท่าไรนัก เพราะปกติจะแยกฝ่ายดี ฝ่ายชั่วออกจากกัน แต่ท่านไม่ได้แยกสิ่งใดออกจากกันเลย แม้ปรัชญาศิลปะกับหลักธรรมสูงสุดทางพุทธศาสนา ท่านก็ไม่ได้แยกออกจากกัน ท่านเห็นว่าทุกอย่างมีค่าเท่ากัน คือยึดถือข้างใดข้างหนึ่งไม่ได้เลย หรือจะเรียกว่าอยู่ตรงกลางก็ไม่ใช่อีก ท่านจึงปรากฏอยู่ในทุกสิ่ง และไม่ปรากฏอยู่ที่ใดเลย เพราะไม่ยึดถือสิ่งใด การไม่ยึดถือสิ่งใดนี้ ท่านยกเรื่องเล่าว่า มีผู้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพราะรู้สึกว่าการปฏิบัติธรรมมีคำอธิบายหลายแง่มุม ทำให้เกิดความสับสนไปหมด จึงขอร้องให้พระพุทธเจ้าอธิบายเฉพาะหัวใจที่สั้นที่สุด ท่านจึงกล่าวว่า ควรทำใจให้ได้ว่า “*สิ่งทั้งหลายไม่ควรยึดมั่นถือมั่น*”¹⁹ เท่านั้นก็พอ ดังนั้นการที่ไม่เห็นฝ่ายตรงข้าม หรือไม่เห็นว่าอะไรแตกต่างกัน จึงเท่ากับว่าเห็นความเป็นไปของทุกสิ่ง โดยไม่ต้องแบ่งแยก การไม่แบ่งแยกหมายถึงการไม่ยึดถือฝ่ายใด แล้วท่านก็เรียกการเห็นอย่างนี้ว่า เห็นสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ หรือเห็นปรัชญาศิลปะ

การให้ความหมายอย่างที่ว่ามานี้ อาจจะต้องเฉพาะในแง่ของพุทธศาสนา หรือในแง่ของของท่านเท่านั้น แต่ในโลกของความรู้สึกตามสามัญแล้ว ปรากฏการณ์ทั้งหลายมีความแตกต่างกันอย่างไม่ต้องสงสัย กระบวนตรรกศาสตร์นวยุคย่อมแตกต่างจากกระบวนตรรกศาสตร์หลังนวยุค และทุกวันนี้มีความสนใจในกระบวนตรรกศาสตร์หลังนวยุค

¹⁹ พุทธทาสภิกขุ. (2548). แก่นพุทธศาสตร์. หน้า 60 - 61.

กันอย่างกว้างขวางในทุกสาขาวิชา แล้วจะบอกว่า ไม่มีความแตกต่างระหว่างกระบวนการทัศนคติ เป็นการพูดที่อยู่กันคนละโลก และคงไม่มีใครเข้าใจได้เลย ในกรณีนี้ โต้ะจะกลายเป็นของที่เท่ากับกระดาษ ปากกา หรือเท่ากับภูเขา ย่อมเป็นไปได้เลย ในโลกที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลาย ซึ่งไม่ต้องถกเถียงกันอีกว่าจริงหรือไม่จริง เพราะการที่เราเรียนรู้กระบวนการทัศนคติหลังนยุคก็แน่นอนว่า ต้องมีกระบวนการทัศนคติหลังนยุคเป็นสิ่งผลักดันให้เกิดการต่อต้านและปฏิเสธกระบวนการทัศนคติดังกล่าว

การเสนอว่าการเห็นอย่างไม่มีอะไรเป็นอะไร ทุกอย่างเป็นสิ่งเดียวกันหมด แม้แต่วิถีสงสารยังมีค่าเท่ากับนิพพาน ความมีเท่ากับไม่มี ความชั่วเท่ากับความดี การเห็นอย่างไม่แบ่งแยก และไม่ยึดถือดังกล่าว เรียกว่าเป็นการเห็นศิลปะ ตามที่ให้เหตุผลไว้ในข้อ 3 แล้ว ว่าจะมีใครรู้ได้ว่าใครเห็นอย่างนี้แล้ว เห็นกันกี่คน เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องเฉพาะตัว เมื่อเห็นแล้วก็บอกใครไม่ได้ดีกว่าเห็นอย่างไร เพราะไม่ปรากฏอะไรอยู่เลย แล้วจะตรวจสอบกันอย่างไรว่าภาชนะนี้จะมีอยู่จริง โดยไม่ต้องพิจารณาต่อว่า การเห็นดังกล่าว เป็นสิ่งเดียวกับกระบวนการทัศนคติหลังนยุคหรือไม่ เพราะการเห็นดังกล่าว เทียบกับอะไรไม่ได้เลย ถ้าสมมติว่ามีการเห็นอย่างนั้นจริง ศิลปะนอกจากปรากฏในจิตแล้ว ก็ต้องปรากฏเป็นผลงานศิลปะให้ผู้อื่นชมด้วย แล้วจะนำเสนอเป็นรูปอะไร เพื่อให้ผู้ชมเห็นสิ่งเดียวกับสิ่งที่เรากำลังเห็นอยู่ แม้แสดงเป็นภาพแล้ว ก็ไม่มีใครระบุได้ว่าเป็นศิลปะสำนักใด แตกต่างจากสำนักอื่นอย่างไร เพราะมันเป็นการรวมของทุกอย่าง (คือไม่มีการแบ่งแยก) และเป็นการปฏิเสธทุกอย่าง (เพราะไม่มีการยึดถือ) ความเป็นไปของภาชนะนี้จึงไม่สามารถตรวจสอบหรือมีความเห็นอย่างใดได้เลย เพราะคนทั่วไปสัมผัสไม่ได้

เมื่อนำเสนอว่าทุกอย่างเท่ากัน การเปรียบเทียบจึงไม่มีความหมายอะไร แล้วถ้าจะรับว่าเป็นกระบวนการทัศนคติเดียวกับกระบวนการทัศนคติหลังนยุคก็ไม่ว่าจะรับสิ่งใดมา เพราะสิ่งนี้กำลังหมายถึงทุกสิ่ง และในขณะที่เดียวกันก็เห็นว่า แม้จะมีความเป็นไปที่เท่าเทียมกัน แต่ก็ปฏิเสธที่จะยึดถือฝ่ายใด เมื่อปรัชญาศิลปะดังกล่าวมีภาชนะที่ไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย เท่ากับว่าไม่สอดคล้องกับหลักการของกระบวนการทัศนคติหลังนยุคที่สนับสนุนความหลากหลาย

ความเห็นทั้ง 4 ข้อนี้ ได้แสดงให้เห็นว่า การที่ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความหมายสิ่งที่เรียกว่าศิลปะหรือปรัชญาศิลปะ ซึ่งเนื้อความส่วนใหญ่ระบุว่า การรับรู้สิ่งนี้

กระบวนการวรรณคดีหลังนวยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

เป็นสิ่งเดียวกับการเข้าถึงคำสอนสูงสุดของพุทธศาสนา แต่คำสอนในข้อต่าง ๆ เป็นการแสดงให้เห็นกฎตายตัวของกฎธรรมชาติ อย่างกฎอิทัปปัจจยตา ตถตา อนัตตา สุนฺญตา เป็นต้น ซึ่งการอธิบายให้เห็นปรากฏการณ์ของโลกตามกฎดังกล่าว แตกต่างจากความเข้าใจของคนทั่วไปชนิดตรงกันข้าม และการอธิบายว่าทุกอย่างในโลกนี้ เป็นสิ่งเดียวกันเท่าเทียมกัน และไม่ควรติดข้องยึดถือว่าเป็นสิ่งใด เหตุผลทั้งหมดนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าปรัชญาศิลปะของท่าน ไม่ได้เป็นไปตามหลักการของกระบวนการวรรณคดีหลังนวยุคแต่อย่างใด

ข้อบกพร่องในเหตุผลของฝ่ายตรงข้าม

จากความเห็นของฝ่ายตรงข้ามที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า เหตุผลของฝ่ายตรงข้ามมีจุดอ่อนมากมาย จุดอ่อนหรือข้อบกพร่องสำคัญของฝ่ายตรงข้ามทั้ง 4 ข้อ คือ มีข้อจำกัดตรงที่ไม่สามารถตีความภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุได้ จึงใช้ความเข้าใจในระดับภาษาคน ในการให้เหตุผลต่างๆ เมื่อตีความภาษาธรรมไม่ได้ ก็เท่ากับว่ากำลังเล่นเกมภาษากันคนละเกม แน่แน่นอนว่าความเข้าใจที่มีอยู่ เมื่อนำมาวิจารณ์ภาษาธรรมแล้ว จึงเข้ากันไม่ได้ สถานการณ์ดังกล่าวนี้ จึงเข้าข่ายสิ่งที่กระบวนการวรรณคดีหลังนวยุคกำลังเสนอ คือให้ระมัดระวังต่อการทำความเข้าใจภาษา โดยผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นจุดอ่อนที่ละข้อดังนี้

1) การที่ฝ่ายตรงข้ามให้ความเห็นว่า เมื่อท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ปรัชญาศิลปะ หรือสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ เป็นสิ่งเดียวกับการเห็นอย่างกระจ่างแจ้ง (อนัตตา) หรือการเข้าถึงหลักธรรมสูงสุดของพุทธศาสนา การให้เหตุผลเช่นนี้จะทำให้ยุติข้อถกเถียงลงทันที เพราะศาสนามีความสมบูรณ์ในตัวเอง ส่วนกระบวนการวรรณคดีหลังนวยุค เป็นเรื่องทางปรัชญาที่ต้องถกเถียงเพื่อหาคำตอบที่ดีกว่า แต่เมื่อศาสนาเป็นเรื่องตายตัว ปรัชญาศิลปะที่ว่านี้ จึงไม่สอดคล้องกับหลักการของกระบวนการวรรณคดีหลังนวยุคที่ปฏิเสธความแน่นอนตายตัว

การที่ฝ่ายตรงข้ามให้เหตุผลว่า ปรัชญาศิลปะของท่านไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนการวรรณคดีหลังนวยุค เพราะสิ่งดังกล่าวกลายเป็นสิ่งเดียวกับคำสอนสูงสุดของพุทธศาสนาโดยแยกกันไม่ออก ว่าสิ่งใดเป็นปรัชญาศิลปะ สิ่งใดเป็นหลักธรรมของพุทธศาสนา และเมื่อเป็นสิ่งเดียวกับศาสนา จึงมีความสมบูรณ์ในตัว ย่อมอยู่นอกข้อถกเถียงอีกต่อไป แล้วสรุปว่า ปรัชญาศิลปะดังกล่าว ไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนการวรรณคดีหลังนวยุค

การสรุปเช่นนี้เป็นการสรุปที่ไม่ถูกต้อง โดยลืมนำไปว่าไม่มีข้อจำกัดอันใดเลยที่ท่านพุทธทาสภิกขุจะตีความว่าปรัชญาศิลปะของท่าน เป็นสิ่งเดียวกับหลักธรรมสูงสุดของพุทธศาสนาไม่ได้ ในลักษณะนี้ ท่านเสนอให้สิ่งที่เรียกว่าปรัชญาศิลปะ ให้กลายเป็นการเข้าถึงศาสนาไปเสียเลย ตัวอย่างนี้แม้ตัวท่านเองยังตีความว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นศิลปินชั้นเยี่ยม ที่เรียกว่าเป็นศิลปิน เพราะเหตุว่า พระพุทธเจ้าทรงเรียกการปฏิบัติธรรมว่าเป็นการกระทำที่มีความงดงาม ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย หมายความว่า ไม่ว่าจะอยู่ในเส้นทางแห่งพรหมจรรย์ในขั้นตอนไหน ตอนที่เริ่มต้นก็ได้ ตอนที่กำลังปฏิบัติอยู่ก็ได้ หรือที่ได้รับผลของการปฏิบัติก็ได้ ท่านทรงเรียกทุกขั้นตอนว่าเป็นศิลปะ เป็นความงาม การแสดงความเห็นของท่านพุทธทาสภิกขุ ทำให้สองเรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวกัน ศิลปะกับธรรมไม่ใช่การแยกกันอยู่ และความเป็นศิลปะไม่ใช่จะปรากฏเฉพาะตอนที่ทำงานศิลปะเท่านั้น แต่มันเป็นการปฏิบัติของร่างกายและจิตใจในทุก ๆ อริยาบถ การทำเช่นนี้ทำให้มนุษย์มีศิลปะในตัวเอง

ท่านยังเสนอไปไกลกว่านี้ว่า แม้แต่การปฏิบัติงานในหน้าที่ชีวิตประจำวัน ท่านยังเรียกการปฏิบัติงานเหล่านี้ว่าเป็นสิ่งเดียวกับการปฏิบัติธรรม²⁰ เพราะในการปฏิบัติงานดังกล่าว ย่อมเป็นการเรียนรู้ การควบคุมจิตใจของตนเองไปในตัว ท่านจึงไม่ได้แยกว่าต้องไปปฏิบัติธรรมที่วัด หรือสถานที่แห่งใด เพราะธรรมะมีอยู่ในทุกที่ มีอยู่ในตัวเราด้วย เพียงแค่จิตเราเห็น และอยู่ให้เป็นปกติกับความเป็นไปตามกฎธรรมชาติที่มีอยู่ทุกที่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับศาสนาที่มีพระเจ้า เราก็ต้องอยู่กับพระเจ้าตลอดเวลา เรากับพระเจ้าจึงไม่ได้แยกออกจากกันเลย ใจของเราเองต่างหากที่หันเหจากพระองค์ แล้วไปคบกับสิ่งที่ท่านทรงห้ามเอาไว้ ท่านพุทธทาสภิกขุจึงไม่ได้แยกการมีชีวิตออกจากความเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมะ และไม่ได้แยกความเป็นศิลปะออกจากสิ่งนี้ คำสอนของท่านเป็นการรวมเข้ามาสู่จุดเดียวกัน การทำงานในทุกขณะของชีวิตจึงเป็นงานศิลปะด้วย

ในปัจจุบันสิ่งที่ท่านเสนอนี้ ใช่ว่าจะเป็นไปไม่ได้ เพราะในระยะหลังนี้ การแสดงออกทางศิลปะ เกิดการตีความให้เข้ามาใกล้กับการมีชีวิตมากขึ้น จนศิลปินเสนอว่า สิ่งทีเรียกว่าศิลปะ ไม่จำเป็นต้องแสดงให้ปรากฏเป็นภาพก็ได้ ความเป็นไปของชีวิต หากเราเห็นว่า

²⁰พุทธทาสภิกขุ. (2546). จิตว่าง. หน้า 49 - 67.

กระบวนการทัศนหลังนวยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

มันเป็นศิลปะ มันก็เป็นไปได้ทันที ส่วนจะมีคุณค่าอย่างไร ถูกต้องหรือไม่ ค่อยให้เหตุผลกัน ภายหลังได้ แสดงว่าการที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ชีวิตเป็นศิลปะเริ่มเห็นเป็นรูปลักษณะที่ชัดเจนตามลำดับ ในปัจจุบัน เรื่องที่กล่าวถึงนี้ได้ปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนว่า ท่านเห็นว่าศิลปะคือธรรมะ²¹ และสิ่งนี้อยู่ในความเป็นไปของชีวิต โดยปรากฏเป็นงานเขียนของท่านอย่างเรื่อง “ศิลปะแห่งชีวิต” หรือเรื่องต่าง ๆ ที่พิจารณาชื่อเสียงแล้วไม่น่าจะเป็นการพูดถึงศิลปะเลย แต่ในคำสอนหลักธรรมนั้น ๆ ท่านมักพูดถึงหลักการทางศิลปะเอาไว้เสมอ ซึ่งสามารถสำรวจดูได้โดยทั่วไป เช่น ในบางตอนของการสอนหลักธรรมนั้น ๆ ท่านเสนอว่า “ศิลปะก็คือการควบคุม หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้มีความทุกข์ นี่คือนิยามของศิลปะ”

ส่วนตัวอย่างที่พูดถึงเรื่องนี้โดยตรง อย่างหนังสือที่ทำขึ้นเฉพาะกิจ เพื่อเป็นเกียรติแก่ ภิกษุอิมมานูเอล เซอร์แมน ซึ่งเป็นภิกษุในวัยเซ็น ที่ท่านยกย่องว่า ภิกษุรูปนี้เป็นศิลปินทั้งชีวิตของเขา หมายถึง การมีอยู่ทุกอิริยาบถของท่านถือเป็นการแสดงออกทางศิลปะทั้งหมด แต่เราทั้งหลายสายตามีข้อจำกัด หมายถึง สายตาของคนทั่วไปยังมองไม่เห็นความเป็นศิลปะที่ภิกษุรูปนี้แสดงอยู่เสมอ โดยเฉพาะช่วงเวลาที่ความตายกำลังมาเยือน ในขณะที่ภิกษุรูปนี้ป่วยอยู่ที่เกาะพังัน จังหวัดสุราษฎร์ธานีนั้น ท่านยินดีที่จะแสดงให้เห็นว่า ท่านเลือกที่จะอยู่กับกฎธรรมชาติโดยมีการรักษาเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปตามสภาพ และท่านไม่กลัวความตายเลย เมื่อท่านมรณภาพลง ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายว่า ภิกษุเซอร์แมนตายอย่างมีศิลปะ คือแทบจะรู้สึกเลยว่าตนเองต้องตาย คือตายกับไม่ตาย มีค่าเท่ากัน เพราะกำลังปรากฏตัวอยู่ในกฎธรรมชาติ ทั้งการมีชีวิตอยู่และการตาย²²

ภาพเขียนซึ่งเป็นศิลปะภาพพิมพ์ทั้ง 16 ภาพ ของเซอร์แมน กลายเป็นงานศิลปะชิ้นสำคัญของโรงมหรสพทางวิญญาณในสวนโมกขพลารามจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งภาพศิลปะทั้งหลายเหล่านี้ ไม่สามารถพิจารณาอย่างตรงไปตรงมาได้ ผู้ชมจำเป็นต้องทำการตีความให้เข้าใจเบื้องหลังว่า กำลังสื่อสารหลักธรรมในเรื่องใด ท่านพุทธทาสภิกขุระบุว่า ภาพเหล่านั้นเป็นการแสดงหลักธรรมขั้นสูงทั้งสิ้น ซึ่งเป็นไปตามธรรมเนียมของภิกษุในวัยเซ็น ที่จะพูดถึงจิตเดิมแท้ หรือความว่างจากการยึดถือ โดยเป็นการรวบรัดเอาปลายสุดของคำสอนมานำเสนอ ดังนั้นการที่ภายในของภิกษุเซอร์แมนเป็นศิลปะอยู่ในตัว หมายถึงการมีชีวิตอยู่ในอาณาจักร

²¹พุทธทาสภิกขุ. (2551). ศิลปะแห่งชีวิต. หน้า 63.

²²สัมพันธ์ ก้องสมุท. (2543). ศิลปินแห่งเซ็น ภิกษุอิมมานูเอล เซอร์แมน. หน้า 17 - 18.

ของธรรมชาติ ความเป็นศิลปะจึงมีอยู่ในตัวเอง การแสดงออกเป็นผลงานศิลปะจึงมีคุณค่าต่อผู้ชมอย่างมาก แต่การชมก็ต้องตีความให้ตัวเราเป็นสิ่งเดียวกับหลักธรรมเหล่านั้น ความเป็นไปของศิลปะในทำนองนี้ ผู้ที่มีศิลปะอยู่ในตัวจะเป็นหนึ่งเดียวกับหลักธรรม มีความเบิกบาน ความเต็มเปี่ยม และมีความกระจำงในตัวเอง งานศิลปะในลักษณะนี้ ไม่ต้องอาศัยคำชื่นชมจากผู้ชม ไม่ต้องสนใจนักวิจารณ์ ไม่ต้องคำนึงถึงกระแสหรือลัทธิทางศิลปะใด ๆ เพราะการแสดงออกดังกล่าวมีความสูงสุดถูกต้องในตัวเอง ตัดสินได้โดยตัวเองว่ากำลังอยู่ในความเต็มเปี่ยมของหลักธรรมหรือไม่ คุณค่าจึงมีอยู่พร้อมแล้วจากภายใน บางครั้งใช้สำนวนว่า “ในขณะที่ทำงานศิลปะนั้น โลกได้หยุดหมุนไปแล้ว” คือการมีชีวิตอยู่มีแค่ความเป็นไป ส่วนจิตใจไม่ถูกรบกวนจากเรื่องใด ๆ เลย ซึ่งเป็นไปตามที่ยกตัวอย่างในตอนต้นว่า ท่านพุทธทาสภิกขุ ยกย่องว่าพระพุทธเจ้าเป็นศิลปินชั้นยอด แม้ท่านไม่ได้วาดภาพอะไรเลย แต่ท่านกำลังแสดงออกทางศิลปะอยู่ตลอดเวลา เพียงแต่เราจะสังเกตเห็นความเป็นศิลปะในตัวท่านหรือไม่ ความจริงคนทั่วไปก็สามารถสังเกตความเป็นศิลปะในตัวเองได้ โดยในขณะที่เราไม่มีความกลัว ความเครียด ความกังวล และปล่อยวางได้ นั่นเท่ากับว่า เรากำลังแสดงออกทางศิลปะต่อตัวเราเองอย่างซื่อสัตย์ ฉะนั้นการไม่รับผิดชอบตัวเอง โดยทำให้ความรู้สึกทางจิตเสียหาย อย่างนี้เรียกว่าชีวิตไม่เป็นศิลปะ

ตามที่เสนอมานี้ การสอนหลักธรรมของท่าน ไม่ได้แยกสิ่งใดออกจากสิ่งใดเลย เมื่อเราปฏิบัติธรรมแล้ว แสดงว่าสิ่งนี้เป็นทุกอย่างในโลกนี้ เป็นศิลปะก็ได้ เป็นอย่างอื่นก็ได้ โดยเห็นสิ่งเหล่านั้นอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดในตัวเอง ธรรมะจึงเป็นแกนกลางของชีวิต ในทุกอิริยาบถ ในโลกนี้ท่านไม่ได้แยกอะไรออกจากกันเลย แม้แต่วัฏสงสารกับนิพพาน เกิดกับดับ ซึ่งคนทั่วไปคิดว่า เป็นฝ่ายตรงข้ามกัน แต่ท่านเห็นว่าเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะมันสามารถเคลื่อนไหวสลับที่กันได้เสมอ เหมือนความร้อนกับความเย็น

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ ศิลปะกับธรรมะจึงกลายเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะการแสดงออกทางศิลปะที่ถูกต้อง ไม่ได้แสดงเรื่องอื่นเลย แสดงแต่ความเต็มเปี่ยมของชีวิต ความเบิกบาน หน้าที่แห่งความถูกต้องจึงมุ่งไปในทางเดียวกัน คือมีชีวิตอยู่อย่างไม่หวั่นไหวต่อความเป็นไปของกฎธรรมชาติ เพราะตัวเองเป็นกฎธรรมชาติเสียเอง และกฎธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่อยู่เอง เป็นระบบ (คือระบบที่ไม่แน่นอน) อยู่อย่างนั้น แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงยืนยันว่าสิ่งนี้มีอยู่เอง มีอยู่ก่อน มีอยู่อย่างธรรมดา มีอยู่ตลอดไป แม้เรา

กระบวนการทัศนหลังนวยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

จะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม และต้องมองเห็นให้ได้ว่า มีอยู่อย่างไม่รู้ไม่ชี้ว่าจะมีสิ่งนั้นสิ่งนี้ เพราะในกฎธรรมชาตินั้น มีเพียงกฎแห่งความเป็นไป แต่มนุษย์ไปบัญญัติสิ่งต่าง ๆ ไว้มากมาย แล้วติดกับดักของการบัญญัติสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น จนสิ่งต่าง ๆ ที่เราให้ความหมายขึ้นเองนั้น หวนกลับมาทำร้ายจิตใจของเรา แม้ในธรรมชาติบอกว่าตัวมันเองไม่ได้เป็นอะไรเลย แต่เราก็ไม่ได้มองเห็นเช่นนั้น นี่คือนิสัยที่พุทธศาสนาสอนว่า ธรรมชาติมีแต่ความเป็นไปเท่านั้น ท่านพุทธทาสภิกขุ จึงพูดถึงธรรมะ กฎธรรมชาตินี้ และศิลปะว่า เป็นสิ่งเดียวกัน เป็นสิ่งเดียวกับชีวิต เป็นสิ่งเดียวกับทุกสิ่ง ถ้าไม่มีธรรมะก็จะไม่มีชีวิตของสิ่งใดเลย

การที่ฝ่ายตรงข้ามเสนอว่า ควรจะแยกออกจากกัน ปรัชญาศิลปะกับหลักธรรมไม่ควรเป็นเรื่องเดียวกัน การเสนอเช่นนี้เป็นความเห็นหนึ่งเท่านั้น ส่วนข้อเสนอในทางปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุก็จัดได้ว่า เป็นความเห็นหนึ่งเช่นเดียวกัน ใครจะเห็นด้วยหรือไม่ย่อมเป็นเรื่องส่วนตัว ด้วยเหตุนี้ การปะทะกันของเหตุผล เมื่อมีสองฝ่ายหรือหลายฝ่ายก็ตาม นั้น เท่ากับว่า เหตุผลของเราทั้งหลายที่ไม่เหมือนกัน กำลังเป็นไปตามหลักการของกระบวนการทัศนหลังนวยุคอย่างชัดเจน คือให้ความสำคัญกับความหลากหลาย

อีกประการหนึ่ง การแสดงทรรศนะทางปรัชญาศิลปะของท่าน ว่าเป็นสิ่งเดียวกับธรรมะ เป็นการตีความทางปรัชญาอีกชนิดหนึ่ง และท่านมีชุดภาษาที่เรียกว่าภาษาธรรม เช่น เสนอว่าวิญญูสงสารกับนิพพานเป็นสิ่งเดียวกัน นี่คือนิพพานที่แสดงให้เห็นว่า ต้องตีความอีกชั้นหนึ่ง ว่าเป็นการไม่ยึดถือสิ่งใดเลย ความเป็นไปที่เหมือนว่าจะอยู่ตรงข้ามกัน “แต่เหมือนกันตรงที่มีแต่ความเป็นไปเท่านั้น” ฉะนั้น ความเห็นของฝ่ายตรงข้าม จึงมีจุดอ่อนหลายประการ โดยไม่เปิดพื้นที่ให้ผู้อื่นตีความตามบริบทของเขาบ้าง และฝ่ายตรงข้ามเอง ก็มีข้อจำกัดในการเข้าใจภาษาธรรม เมื่อเป็นอย่างนี้เท่ากับเข้าข่ายกระบวนการทัศนหลังนวยุคอย่างเต็มที่ เพราะความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของพุทธศาสนา ก็คือการเห็นว่าไม่มีอะไรตายตัวนั่นเอง

2) การที่ฝ่ายตรงข้ามให้ความเห็นว่า ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ พยายามแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่าศิลปะ คือการเห็นอย่างกระจ่างแจ้งที่เกิดขึ้นในจิต เช่นเดียวกับการหลุดพ้น การเห็นดังกล่าวจึงไม่จำเป็นต้องตีความ หรือให้ความหมายใด ๆ เมื่อได้สัมผัสกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ความเห็นดังกล่าว จึงขัดกับหลักการของกระบวนการทัศน

หลังนวยุค ที่เสนอให้ตีความ เพื่อหาความหมายของบริบทนั้น ๆ หรือตามเกมของภาษาที่แตกต่างกัน

ประเด็นของฝ่ายตรงข้ามในกรณีนี้ คือเห็นว่า เมื่อพูดว่าปรัชญาศิลปะ คือความกระฉ่างแจ้ว หรือการมีชีวิตอยู่กับหลักธรรม ซึ่งในหลักธรรมต่าง ๆ นั้น เช่น กฎอักษิปัจฉยตา ตถตา อนัตตา และสุญญตา เป็นต้น²³ ได้แสดงให้เห็นว่าไม่ควรให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในประสาทสัมผัส เพราะความเป็นไปของกฎธรรมชาติดังกล่าว ไม่ได้มีความหมายใด ๆ ความเป็นไปของจิตเช่นนี้ ตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า เห็นปรัชญาศิลปะ ฝ่ายตรงข้ามเห็นว่า ไม่เข้าข่ายกับกระบวนการหลังนวยุคที่เสนอให้ตีความ และเสนอความคิดอย่างอิสระตามเกมภาษาหรือตามบริบทนั้น ๆ

ความเห็นของฝ่ายตรงข้ามในข้อนี้ เมื่อเสนอออกมาก็แสดงจุดอ่อนให้เห็นด้วยเหตุผลของตัวเอง เพราะในขณะที่เสนอให้ผู้อื่นต้องตีความ และให้ความหมายเกี่ยวกับความเป็นไปของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่จิตรับรู้ ซึ่งควรเป็นบริบทในเกมภาษานั้น ๆ แต่หารู้ไม่ว่า สิ่งที่ตนเองกำลังวิพากษ์อยู่นั้น คือความเห็นที่เสนอว่าไม่ต้องให้ความหมายถือเป็นการตีความของผู้อื่นอยู่เช่นกัน หมายความว่า การให้ความหมายว่าไม่ควรตีความหรือให้ความหมายใด ๆ ต่อความเป็นไปของปรากฏการณ์ต่าง ๆ โดยให้เหตุผลว่า เป็นเพียงสิ่งที่ต้องเป็นไป เป็นไปตามธรรมชาติ เป็นไปตามกฎอักษิปัจฉยตา คือเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยสิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น การเห็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ ว่ามีเพียงความเป็นไปของปรากฏการณ์ ความเห็นเช่นนี้ก็เท่ากับกำลังตีความปรากฏการณ์ทั้งหลายอยู่นั่นเอง คือตีความว่า ไม่ต้องให้ความหมาย ส่วนฝ่ายตรงข้ามจะตีความว่า มีความหมายต่าง ๆ อยู่มากมาย ต้องหาความหมายกับความความเป็นไปของปรากฏการณ์นั้น ๆ แต่หารู้ไม่ว่า การตีความว่าไม่ต้องให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ ถือเป็นการตีความแบบหนึ่งเช่นกัน

แต่อธิบายเช่นนี้ฝ่ายตรงข้ามอาจเข้าใจยาก เพราะพูดอยู่ในเกมภาษาคนส่วนท่านพุทธทาสภิกขุพูดอยู่ในเกมภาษาธรรม²⁴ การกล่าวว่าไม่ควรตีความ ไม่ต้องให้ความหมาย สำหรับภาษาคนเข้าใจได้เพียงรู้สึว่าไม่ต้องทำอะไร แต่ในภาษาธรรมนั้น ในภวะนั้นถือว่า “*เป็นการคิด การเห็น อย่างละเอียด*” สารสำคัญคือการเห็นแล้วต้อง

²³หลักธรรมเหล่านี้ ได้ชี้ให้เห็นว่าโลกนี้มีแต่ความว่าง ในทุกความหมายของการอธิบายปรากฏการณ์ของโลก ได้แสดงให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง

²⁴พุทธทาสภิกขุ. (2537). ไกวัลยธรรม. หน้า 184.

ไม่กระทบกระเทือนจนเกิดการสั่นไหวของจิต นี่คือการซ่อนเงื่อนของภาษา ส่วนความเข้าใจของภาษาคน จึงไม่เคยชินกับคุณค่านี้ หรือสภาพจิตแบบนี้เลย จึงเข้าใจไม่ได้ว่า จิตที่ไม่ต้องกระโจนไปตามการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์นั้นเป็นอย่างไร และหาว่าไม่ว่า ในภาษาธรรมต้องมีการตีความซ้อนไปอีกชั้นหนึ่ง โดยเอาความรู้สึกแห่งการใคร่ครวญ เป็นผลของการพิสูจน์ การตีความที่ปรากฏอยู่ในภาษาธรรมนั้น ๆ เช่น คำว่า “ความว่าง” ถ้าเกมของภาษาคนอาจหมายถึง ตอนที่มีความว่าง หรือการไม่มีอะไรเลย แต่ภาษาธรรมไม่ได้มีความหมายอย่างนั้น ความหมายคือจิตที่ไม่ยึดถือ ไม่ได้ให้ความหมาย ตัวอย่างเช่น วัตถุประสงค์กับนิพพานก็ว่างพอกัน เพราะจิตไม่ได้แยกว่ามีอะไร และไม่ได้แยกว่ามีฝ่ายตรงข้าม ทั้งที่มันมีความเป็นไปอยู่ทุกขณะ (หมายถึงผู้ที่ยังไม่ถึงความว่างดังกล่าว) ดังนั้น การให้ความหมายว่า ไม่ควรให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ หรือไม่ต้องตีความสำหรับเกมภาษาธรรมแล้ว กำลังให้ความหมายและมีการตีความอย่างเข้มข้น เช่น ตีความเรื่องความว่าง ตามที่ยกตัวอย่างมาแล้ว

ในข้อนี้เนื่องจากฝ่ายตรงข้ามเข้าใจผิด เพราะมีข้อจำกัดเรื่องเกมภาษาธรรม จึงทำให้ออกความเห็นผิดพลาด เพราะสิ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุตีความศาสนา หรือตีความศิลปะที่เกี่ยวข้องกับธรรมะชั้นสูงนั้น ในเกมภาษาธรรมมักเป็นเรื่องที่เข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป แต่ก็ต้องอดทนทำความเข้าใจ เพราะในเกมภาษาธรรมที่วุ่น มีความหมายต่อสภาพจิตใจของมนุษย์เป็นอย่างมาก

เมื่อรู้เรื่องนี้แล้วจะเห็นทางออกของสังคมในหลาย ๆ เรื่อง ถ้าตัวเราไม่ทำผิดพลาดไปจากหลักธรรม หรือกฎธรรมชาติเสียอย่างเดียว อย่างอื่นก็จะถูกต้องทั้งหมด เพราะสิ่งนี้มีความถูกต้องในตัวเอง กรณีที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ปรัชญาศิลปะที่ดีไม่ควรมีการให้ความหมาย หรือตีความปรากฏการณ์ต่าง ๆ พิจารณาเดิน ๆ ราวกับว่าจะขัดกับหลักของกระบวนการทัศนหลังนยุค แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว เรื่องนี้ถือเป็นการตีความหรือให้ความหมายอีกชนิดหนึ่งเช่นกัน โดยให้ความหมายว่า ไม่ต้องให้ความหมาย ซึ่งเกมภาษานี้ใช้ในเกมของภาษาธรรม (ซึ่งกำลังตีความอย่างเข้มข้น) สำหรับผู้ที่อยู่ในเกมภาษาคนจึงเข้าใจไม่ได้ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดา ดังนั้น เมื่อต่างฝ่ายต่างมีเกมภาษาเป็นของตนเอง จึงเป็นไปตามหลักการของกระบวนการทัศนหลังนยุค ที่เสนอว่า ภาษาไม่มีความเป็นสากล

ส่วนการให้เหตุผลว่าสิ่งนี้เป็นกฎตายตัว จึงเข้ากันไม่ได้กับกระบวนการสนหลังนวยุค แต่ในภาษาธรรมแล้ว ความหมายคำว่า กฎตายตัว มีความหมายว่า การเปลี่ยนแปลง การเกิดขึ้นและดับไปของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ตลอดเวลา เพราะสิ่งนี้เป็นไปอย่างตายตัว (คือความไม่ตายตัว) เพราะฉะนั้นไม่ได้หมายถึงความคงที่ คำว่า กฎตายตัว ก็ไม่ได้เป็นไปตามที่ฝ่ายตรงข้ามเข้าใจ ตามที่กล่าวมานี้จึงแสดงให้เห็นว่า ในข้อที่ 2 นี้ ฝ่ายตรงข้ามยังมีข้อบกพร่องที่เข้าใจเพียงว่า การไม่ต้องตีความคือการไม่รับรู้อะไร แต่ความหมายที่แท้จริงคือการรู้อย่างไม่ต้องสงสัยใด ๆ อีก และการให้ความเห็นเช่นนี้ ถือเป็นการตีความอย่างหนึ่งเช่นกัน

3) การที่ฝ่ายตรงข้ามให้ความเห็นว่า เมื่อท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า การเห็นกฎอิทัปปัจจยตา ตถตา อนัตตา และสุญญตา คือการเห็นสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ ซึ่งระบุต่อไปว่า สิ่งนี้เป็นกฎธรรมชาติที่ตายตัว การเสนอเช่นนี้เท่ากับว่า ไม่สามารถให้ความเห็นหรือตีความเป็นอย่างอื่นได้อีก ความเห็นดังกล่าว จึงขัดกับหลักการของกระบวนการสนหลังนวยุค ในกรณีนี้ฝ่ายตรงข้ามยังไม่เข้าใจว่า หลักธรรมสำคัญต่าง ๆ เช่น กฎอิทัปปัจจยตา ตถตา อนัตตา และสุญญตา จะเป็นสิ่งเดียวกับปรัชญาศิลปะได้อย่างไร และเมื่อเห็นว่าหลักธรรมทั้งหลายนี้เป็นสิ่งตายตัว จึงเห็นว่าขัดกับหลักของกระบวนการสนหลังนวยุคสาระสำคัญของฝ่ายตรงข้ามมีเพียงเท่านี้

การมีความเห็นเช่นนี้ ผู้วิจัยได้ให้ข้อมูลไปแล้วบางส่วน ในการแสดงให้เห็นจุดอ่อนในข้อที่ผ่านมา แต่จะอธิบายเพิ่มเติม เพื่อให้เห็นเหตุผลอย่างละเอียดเพิ่มขึ้น เหตุผลของฝ่ายตรงข้ามในข้อนี้ เป็นการเล่นกันคนละเกมภาษาเช่นเดิม การที่ฝ่ายตรงข้ามเห็นว่าหลักธรรมกับปรัชญาศิลปะไม่น่าจะเป็นเรื่องเดียวกัน ส่วนนี้ได้แสดงความชัดเจนไปแล้วว่าเรื่องนี้จัดว่าเป็นการตีความปรัชญาศิลปะแบบหนึ่งของท่าน หากฝ่ายตรงข้ามเคารพในการตีความของผู้อื่นที่ต่างไปจากตนก็ควรรับได้ว่า “เป็นการตีความชนิดหนึ่ง” และเป็นไปตามหลักการของกระบวนการสนหลังนวยุค ส่วนการตีความให้เป็นสิ่งเดียวกันนี้ มีเหตุผลอย่างไร จะดีกว่าการตีความแบบเดิมหรือไม่ เป็นเรื่องที่พิจารณาถกเถียงให้เหตุผลกันได้อย่างน้อยท่านพุทธทาสภิกขุก็มีเหตุผลว่า ถ้าแยกออกจากกัน สิ่งทีเรียกว่าศิลปะจะมีประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตน้อยมาก และจะกลายเป็นโทษด้วยซ้ำไป เพราะจิต

กระบวนการทัศนหลังนยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

ที่เข้าไม่ถึงหลักธรรม ย่อมพร้อมที่จะทำอะไรก็ได้ ที่เป็นความเสียหายต่อความเป็นมนุษย์ของตนเอง และเกิดการเสียหายต่อสังคมด้วย จิตที่กวัดแกว่งไปตามกระแส ไม่ว่าจะเป็นกระแสใด ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น จะมีปัญหาในตัวเองทั้งนั้น ดูตัวอย่างระบบประชาธิปไตย ระบบเผด็จการ หรือระบบทุนนิยมก็ตาม เมื่อไม่ได้ประกอบด้วยหลักธรรมแล้ว จะเกิดความเสียหายอยู่เสมอ แม้ในระบบการศึกษาที่เช่นเดียวกัน ความไม่กระจ่างแจ้งว่ามนุษย์ควรรู้อะไร มีกฎเกณฑ์อย่างไร ก็พูดกันไม่ชัดเจน ทั้งนี้เป็นเพราะจิตเราไม่มีหลักธรรมไม่สงบนิ่งพอ จึงไม่สามารถคิดเรื่องนี้หรือเรื่องต่าง ๆ ให้มีเหตุผลลึกซึ้งกว่าเดิมได้

ท่านจึงเสนอว่าความสมบูรณ์ของความคิด การรู้จักความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ได้มีหลักธรรมทางศาสนาเป็นแกนกลางของความถูกต้องทั้งปวง ทุกอย่างถ้าทำถูกต้องตามหลักธรรมแล้ว ท่านเรียกว่าเป็นการทำอย่างมีศิลปะ ความหมายของศิลปะคือการเห็นอย่างกระจ่างแจ้งในกฎธรรมชาติ เมื่อเห็นความเป็นไปแล้ว เราก็ไม่ควรยึดถือสิ่งนั้นไว้ถือการไม่ยึดถือดังกล่าว ทำให้เราเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับความเป็นไปของกฎธรรมชาติได้อย่างสมบูรณ์ เพราะเราจะเห็นอีกด้านหนึ่งของความเคลื่อนไหวที่ปลอดภัยกว่าเดิม ท่านเรียกอาการอย่างนี้ของชีวิตว่า เป็นการเห็นที่มีศิลปะ มีความงาม ท่านจึงสรุปว่า ศิลปะคือ ธรรมะ และการสรุปเช่นนี้ก็เป็นการตีความอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการตีความที่ฝ่ายตรงข้ามมองไม่เห็นและหลงลืมไป

ในการดำเนินชีวิตและในผลงานศิลปะจึงมีหลักธรรมต่าง ๆ อยู่อย่างครบถ้วน ซึ่งฝ่ายตรงข้ามไม่เคยมองเห็น เช่น *กฎอัทธปาปัจจยตา* แปลว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยสิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” เราจะมีชีวิตและมีการปรากฏตัวของงานศิลปะได้อย่างไร ถ้าไม่มีกฎนี้คงอยู่อย่างถาวร คำว่า *ตถตา* แปลว่า “ความเป็นอย่างนั้น” พิจารณาง่าย ๆ ว่า ชีวิตและงานศิลปะที่กำลังเป็นไป ก็มีความเป็นอย่างนั้น คือมีปรากฏการณ์ตามที่เห็น คำว่า *อนัตตา* แปลว่า “ไม่มีตัวตน” ชีวิตและงานศิลปะจึงเป็นของธรรมชาติเท่านั้น ไม่ใช่ของใคร สิ่งนี้จึงไม่ใช่ตัวตนของใคร หากเข้าใจผิดไปจากนี้ การมีทรศนะเกี่ยวกับชีวิตและงานศิลปะก็จะผิดพลาดไปมาก คำว่า *สุญญตา* แปลว่า “ความว่าง” คือมีทุกอย่างตามที่เห็นและคิดได้ แต่มันจะมีการเกิด - ดับเท่านั้น ที่สำคัญไม่ควรมารบกวนจิตใจเราเลย การที่เราเดินไปทางไหน คิดอะไร ก็ไม่หนีกฎดังกล่าว แมื่อดวงอาทิตย์จะส่องแสง ต้นไม้จะงอกงามก็อยู่

ในกฎของความว่าง ทุกกฎของธรรมะจึงเป็นการรวมเอาทุกสิ่ง รวมเอาภูเขา ทะเล แม่น้ำ โลก และดวงอาทิตย์ เอาไว้หมด เพราะสิ่งเหล่านี้ต้องไปตามกฎ²⁵ แล้วจะปฏิเสธได้อย่างไรว่า สิ่งนี้เรียกว่า “ศิลปะจะไม่สามารถอยู่ในหลักธรรมดังกล่าว” การคิดแยกออกจากกัน เป็นความคิดของปุถุชนเกินไป จึงเห็นอะไรอย่างติด ๆ ชัด ๆ และขาดตอน แล้วไม่คิดว่า หรือสิ่งที่เรียกว่า ปรัชญาศิลปะได้รวมเอาภูเขา เอาทะเล ไว้ด้วย และรวมทุกสิ่งเอาไว้ ส่วนใครจะไม่เห็นอย่างนี้ก็เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล แต่ท่านพุทธทาสภิกขุตีความคำสอนแล้ว เห็นอย่างนี้ ก็เท่ากับเป็นการตีความและให้เหตุผลของท่านเอง

ส่วนที่ฝ่ายตรงข้ามเห็นว่า เมื่อปรัชญาศิลปะและหลักธรรมเป็นกฎตายตัว หมายถึง ธรรมชาตินี้เป็นกฎตายตัว น่าจะไม่เข้าข่ายกระบวนการตรรกศาสตร์หลังนวยุค แท้จริงแล้ว คำว่า “กฎตายตัว” เป็นการตีความในภาษาธรรม แปลว่า การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มี เกิดดับ ๆ อยู่เรื่อยไป “กฎตายตัว” ไม่ใช่การหยุดนิ่ง ถ้าไม่อย่างนั้นจะเกิดกระบวนการตรรกศาสตร์ต่าง ๆ ได้อย่างไร หรือเกิดกระบวนการตรรกศาสตร์หลังนวยุคได้อย่างไร ท่านพุทธทาสภิกขุเพียงอธิบายว่า การเกิดขึ้นและการทับซ้อนของกระบวนการตรรกศาสตร์ทางปรัชญาในยุคต่าง ๆ ที่ผลักดันกันไปเรื่อย ๆ ถือเป็นกฎตายตัวว่ามันต้องเป็นอย่างนั้น ด้วยเหตุผลนี้ ภาษาใน เกมภาษาธรรมได้ทำให้ฝ่ายตรงข้ามสับสนไปมาก เพราะคำว่า “กฎตายตัว” ในความหมายนี้ คือ การเคลื่อนไหวของสิ่งทั้งหลายที่มีการเกิด - ดับตลอดไป

4) ฝ่ายตรงข้ามให้ความเห็นว่า การที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ในปรัชญา ศิลปะของท่านนั้น ทุกอย่างมีค่าเท่ากัน แม้การเกิดการดับก็ยังมีค่าเท่ากัน วิฎฐสงสาร กับนิพพานก็มีค่าเท่ากัน ความมีกับไม่มีก็เท่ากัน ทุกอย่างเท่ากันหมด จึงขัดกับความเชื่อทางศิลปะของกระบวนการตรรกศาสตร์หลังนวยุค ที่เน้นการแสดงออกด้วยอารมณ์ส่วนตัว เน้นการผสมข้ามวัฒนธรรม มีความหลากหลาย และไม่มีมาตรฐานสากล

การที่ท่านพุทธทาสภิกขุตีความหลักธรรมว่า ในความหลุดพ้น ย่อมไม่มีความ หลุดพ้น จึงเห็นว่าทุกอย่างไม่มีอะไร ไม่มีการยึดถือใด ๆ ท่านจึงกล่าวว่า ในระดับสูงสุดของการเข้าถึงธรรมะนั้น ทุกอย่างจะเท่ากันหมด ไม่มีชายหญิง ไม่มีเกิด - ดับ ไม่มีความแตกต่างระหว่างวิฎฐสงสารกับนิพพาน ซึ่งเป็นการกล่าวที่มีความเสี่ยงต่อการถูกคัดค้านหรือโจมตี

²⁵ สิ่งนี้เรียกว่า “ธรรมะ” ย่อมปรากฏอยู่ในสิ่งทุกสิ่ง การปรากฏตัวของทุกสิ่งสามารถแสดงธรรมะให้ปรากฏแก่จิตเราได้ทั้งนั้น เพราะสิ่งทั้งหลายคือความว่าง การมีอยู่คืออาการแห่งการเกิด - ดับเท่านั้น และเมื่ออยู่เหนือการเกิด - ดับ ก็คือ นิพพาน, พุทธทาสภิกขุ. (2552). อิทัปปัจจยตา. หน้า 379.

กระบวนการทัศนหลังนยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

จากฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง แต่เมื่ออยู่เหนือความเห็นของการเป็นฝ่ายตรงข้ามกันแล้ว ท่านคงไม่เห็นใครเป็นฝ่ายตรงข้ามอีก ท่านจึงพูดอย่างไม่ติดขัด แต่ผู้ฟังโดยทั่วไปอาจกังขาอย่างมาก รวมทั้งฝ่ายตรงข้ามในที่นี้ด้วย คงไม่ยอมเชื่อว่ามีความจริง และคงเห็นว่าเป็นเรื่องเฉพาะตัว รับรู้ได้เพียงผู้เดียวเช่นเดิม

ความจริงแล้ว การทำความเข้าใจว่าไม่มีคู่ตรงกันข้ามจริง สามารถเข้าใจได้ง่าย ๆ โดยใช้กฎตกตาที่เสนอว่าอะไรที่เป็นไป เป็นได้แค่ “ความเป็นอย่างนั้น” และใช้อีกคำหนึ่งคือ “สิ่งทั้งหลายไม่สามารถยึดถือ ว่าเป็นฝ่ายเดียวกันหรือฝ่ายตรงข้ามได้เลย” เพราะสิ่งทั้งหลายมีกฎอนิจจังควบคุมอยู่ คือไม่แน่นอน เปลี่ยนไปได้เรื่อย คนที่เคยเป็นมิตรอาจเปลี่ยนเป็นศัตรูได้ ศัตรูอาจเปลี่ยนเป็นมิตรก็ได้ เรื่องนี้ไม่แน่นอนเลย ส่วนการกล่าว่วัฏสงสารเป็นสิ่งที่เดียวกับนิพพาน ท่านเคยยกตัวอย่างเรื่องนี้โดยเล่าว่า คำสอนในนิทานธรรมะของภาคใต้ที่เคยแสดงเรื่องนี้ไว้ตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งปรากฏเป็นเพลงกล่อมเด็กของท้องถิ่นว่า “มะพร้าววนาภิเษก มีต้นเดียวโนเนน อยู่กลางทะเลลี้ฝั่ง ผนตกไม่ต้อง ฟ้าร้องไม่ถึงกลางทะเลลี้ฝั่ง ถึงได้แต่ผู้พันบุญ”²⁶ ท่านนำคตินี้ ไปสร้างเป็นสถานที่จริงในบริเวณสวนโมกขพลาราม โดยสร้างเกาะกลางเล็ก ๆ แล้วปลูกมะพร้าวไว้หนึ่งต้น รอบ ๆ เกาะกลางนี้ทำเป็นสระน้ำรูปวงกลมขนาดใหญ่ล้อมรอบเกาะ ท่านเรียกสระน้ำบริเวณรอบ ๆ เกาะกลางนั้นว่า “ทะเลลี้ฝั่ง” หมายถึงโดนความร้อนก็ละลาย โดนความเย็นก็แข็งตัว การกลับไปกลับมาเช่นนี้คือวัฏสงสาร ส่วนเกาะเล็ก ๆ ที่มีต้นมะพร้าวอยู่หนึ่งต้นนั้น เปรียบเสมือนใจกลางของความหลุดพ้น โดยอธิบายต่อไปว่า การปรุงแต่งไปมาของวัฏสงสารหรือการหมุนเวียนนั่นเอง ที่เป็นแรงจูงใจให้รู้จักนิพพาน ดังนั้นทั้งสองฝ่ายก็คือสิ่งเดียวกันเหมือนชีวิตของคนเราในคน ๆ เดียวกันนี้ เป็นไปได้ทั้งสองอย่าง เช่นเดียวกับนิกายเช่นพูดถึง “กิเลสคือโพธิ์”²⁷

การเสนอเช่นนี้ของท่านพุทธทาสภิกขุ จึงเป็นการตีความหลักธรรมที่ขัดกับความรู้สึกโดยทั่วไป ซึ่งตามที่ทราบกันทั่วไปว่า ท่านเคยตีความศาสนาจนกลายเป็นประเด็นทางสังคมมาแล้วหลายเรื่อง การเท่าเทียมกันของสิ่งทั้งหลาย จึงเป็นการตีความ

²⁶ พุทธทาสภิกขุ. (2550). สวนโมกข์อยู่ที่ไหน. หน้า 65 - 69.

²⁷ พุทธทาสภิกขุ. (2549). สูตรของเว่ยหลาง. หน้า 49.

อีกเรื่องหนึ่งที่อยู่ในเกมภาษาธรรม ซึ่งทำให้ฝ่ายตรงข้ามเข้าใจไม่ได้ แล้วอาจจะถามต่อไปอีกว่า แล้วกระบวนทรรศน์ทางปรัชญา 5 กระบวนทรรศน์²⁸ มีความแตกต่างกันหรือไม่ กระบวนทรรศน์นวยกกับกระบวนทรรศน์หลังนวยกต่างกันหรือไม่ คำตอบคือ มีแต่การเคลื่อนไหวตามเหตุปัจจัย แต่ไม่มีอะไรแตกต่างกันในภาษาธรรม

ประเด็นสำคัญที่ต้องเถียงกันต่อในภายหลังคือ การเห็นทุกอย่างเท่าเทียมกัน มีภาวะอย่างไร และเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของเราอย่างไร มากกว่าสนใจว่าต้องมีความแตกต่างกัน ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้แง่คิดไว้แล้วว่า อารมณ์ทางศิลปะทั้งหลาย เป็นเพียงการไม่รู้ของจิตที่เป็นไปเรื่อย พอใจอะไรก็ยึดถืออันนั้นไว้ เชื่อก็เปลี่ยนใหม่ จิตเช่นนี้ไม่มีความสงบเลย เราจึงเปลี่ยนแปลงโลกด้วยจิตอย่างที่ว่านี้ จนโลกสับสนวุ่นวาย ไม่มีสันติภาพ สันติภาพจึงไม่ใช่การสร้างอะไรขึ้นมาใหม่ แต่เป็นการไม่สร้างปัญหาให้เกิดความขัดแย้งก็เพียงพอ ด้วยการเห็นว่ามี ความแตกต่าง ระหว่างความเป็นตัวเรากับสิ่งอื่นอย่างเข้มข้น ปัญหาทั้งหลายก็ตามมาอย่างไม่สิ้นสุด ความแตกต่างนั้นเป็นไปตามธรรมชาติอยู่แล้ว (สำหรับการมองเห็นด้วยสายตาระดับพื้นฐาน) แต่ในความแตกต่างนั้น ในระดับภาษาธรรมมองไม่เห็นว่าจะอะไรจะแตกต่างกันจริง ศิลปะหรือปรัชญาศิลปะจึงมีสองระดับ มีสองเกมภาษา ตามความเข้าใจของคนทั่วไป แต่ในภาษาธรรมโลกนี้มีเกมเดียว คือไม่ยึดถือในความเป็นไป ทั้งแตกต่างและไม่แตกต่าง ความแตกต่างที่สังเกตเห็นในภาษาคานั้น คือสิ่งเดียวกับความไม่แตกต่างในภาษาธรรม หากฝ่ายที่ยึดถือภาษาคนสามารถเข้าใจภาษาธรรมได้ เท่ากับว่าทั้งสองฝ่ายกำลังเห็นความเป็นไปของโลกอย่างเดียวกัน

ด้วยเหตุนี้ จึงสรุปว่าเหตุผลของฝ่ายตรงข้ามมีจุดอ่อนตรงที่ไม่เข้าใจเกมภาษาธรรม จึงทำให้มีความเห็นผิดพลาด กรณีเช่นนี้คงไม่ใช่ครั้งแรก ที่คนทั่วไปมีความเห็นต่อการบรรยายธรรมของท่าน ว่าพูดในสิ่งที่เป็นไปได้ ส่วนการให้ความเห็นว่าไม่เป็นตามหลักของกระบวนทรรศน์หลังนวยก จึงเป็นความเห็นที่ผิดพลาด เพราะรับรู้สิ่งที่ท่านอธิบายปรากฏการณ์ของโลกไม่มากพอ

²⁸ ตั้งแต่มนุษย์เริ่มมีความคิดทางปรัชญา ได้ผ่านยุคของปรัชญามาแล้ว 5 กระบวนทรรศน์ ประกอบด้วย กระบวนทรรศน์ดึกดำบรรพ์ กระบวนทรรศน์ยุคโบราณ กระบวนทรรศน์ยุคกลาง กระบวนทรรศน์นวยก และปัจจุบันอยู่ในกระบวนทรรศน์หลังนวยก ดู กิริติ บุญเจือ. (2546). ปรัชญาภาษาชาวบ้าน. หน้า 64 - 86.

กระบวนการทัศนหลังนยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงสรุปได้ว่าเหตุผลของฝ่ายตรงข้ามทั้ง 4 ข้อ มีจุดอ่อนสำคัญอยู่ที่ไม่เข้าใจว่า ความเห็นของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นการตีความชนิดหนึ่ง และไม่เข้าใจว่าความหมายในเกมภาษาธรรม ที่ได้บ่งบอกว่าปรากฏการณ์ทั้งหลายมีภาวะเป็นอย่างไร

การแสดงเหตุผลของการถกเถียงของสองฝ่าย โดยฝ่ายตรงข้ามได้แสดงเหตุผลคัดค้านว่า ปรัชญาศิลปะของท่านไม่เป็นไปตามหลักการของกระบวนการทัศนหลังนยุค โดยเข้าใจว่าปรัชญาศิลปะของท่านเป็นสิ่งแน่นอนตายตัว เพราะท่านได้เสนอว่า ธรรมะเป็นสิ่งที่มืออยู่อย่างนิรันดร์ ซึ่งในภาษาธรรมเท่ากับไม่มีอะไร ทุกอย่างเป็นอนัตตา แต่ฝ่ายตรงข้ามมองเห็นอนัตตาเป็นอัตตาที่แน่นอน ซึ่งข้อถกเถียงนี้ได้เกิดขึ้นในกลุ่มของนักปรัชญาและศาสนาเช่นกัน สาเหตุและข้อจำกัดที่ทำให้เกิดการถกเถียงดังกล่าวคือ มีปัญหาในการทำความเข้าใจกับภาษา ความจริงที่ซ่อนอยู่ใต้ภาษาธรรมนั่นเองที่ฝ่ายตรงข้ามเข้าใจไม่ได้ ในเรื่องภาษาดังกล่าว แม้ท่านพุทธทาสภิกขุเองก็ยอมรับว่า ภาษาที่มีอยู่ไม่พอที่จะอธิบายความหมายของอนัตตา ความว่าง และความหลุดพ้นได้ ด้วยเหตุนี้ภาษาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญต่อการสื่อสารความจริง ว่าโลกนี้เป็นอนัตตาได้อย่างไร และความเป็นอยู่ของมนุษย์บนโลกนี้ อาจเปลี่ยนแปลงจากหน้ามือเป็นหลังมือ หากเข้าใจได้ว่า ตัวตนของเราไม่มีจริง ข้อถกเถียงที่น่าเสนอนี้ หากผู้อ่านเข้าใจความหมายของปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุได้ ทุกอย่างในโลกนี้ก็เท่ากับความว่างเท่านั้น และเป็นการให้คำตอบว่า การพัฒนาโดยวิทยาศาสตร์ทางวัตถุนั้น ไม่เพียงพอที่จะทำให้ชีวิตพ้นทุกข์ได้ ถ้าสังเกตให้ดีสาระของข้อถกเถียงดังกล่าว ก็คือปรากฏการณ์แห่งการพัฒนาสังคมด้านต่าง ๆ นั่นเอง ถ้าเราเห็นว่าโลกคือความไม่แน่นอน เราก็มีโอกาสนี่จะเปลี่ยนแปลงให้สังคมดีกว่าเดิมได้

บทสรุป

การนำเสนอข้อถกเถียงว่า ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุว่าเป็นไปตามหลักการของกระบวนการทัศนหลังนยุคหรือไม่ ความเห็นของทั้งสองฝ่ายดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นข้อจำกัดว่า เหตุใดคนทั่วไปจึงเข้าถึงคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุได้ยาก เพราะเหตุว่าฝ่ายตรงข้าม (อาจจะเป็นคนทั่วไป) กลับเห็นว่าทุกอย่างมีตัวตนไปเสียทั้งหมด

เพื่อยืนยันว่ามีตัวเราและมีสิ่งที่เรารู้ ในทำนองเดียวกันนี้ ความเห็นที่แตกต่างกันของสองกระบวนทรรศน์ทางปรัชญา คือ กระบวนทรรศน์นวยุคที่เชื่อในกฎเกณฑ์ตายตัวตามกฎวิทยาศาสตร์ ก็ต้องสร้างการมีตัวตน เพื่อเป็นหลักค้ำประกันว่าโลกมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน เพราะความรู้สึกแห่งการเป็นตัวตนจะค้ำประกันว่า ตัวเรานั้นมีอยู่จริง ความเห็นดังกล่าวจึงบดบังความรู้สึกอื่น ๆ จนหมดสิ้น ความเป็นไปทางวิทยาศาสตร์ที่คิดอยู่บนฐานของความแน่นอนแห่งการมีอยู่ของตัวตนดังกล่าว จึงละเลยการเห็นแก่สิ่งอื่นที่ไม่ใช่ตัวเอง การพัฒนาจึงมีปัญหาคความขัดแย้งมากขึ้นเรื่อย ๆ

ส่วนกระบวนทรรศน์หลังนวยุค เห็นว่าความแน่นอนของตัวตนและสิ่งอื่น ๆ นั้นไม่มี มีแต่ความไม่แน่นอน ซึ่งตรงกับปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุที่เสนอว่า ตัวตนของเรานั้นไม่มีอยู่จริง การเห็นแก่ตัวจึงเป็นความผิดพลาด สิ่งที่รู้สึกว่าเป็นตัวตนนั้นไม่สามารถคงที่อยู่ได้ ตัวตนก็คือการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง โลกจึงมีการเปลี่ยนแปลงและความไม่แน่นอนเป็นพื้นฐาน แต่เมื่อเข้าใจภาษาธรรมไม่ได้ ก็คิดว่าท่านพุทธทาสภิกขุสอนเรื่องอิตตาหรือการมีอยู่ที่แน่นอนตายตัว ซึ่งเป็นการเข้าใจผิด

หลักคิดที่มองความเป็นไปของโลกทั้งสองกระบวนทรรศน์นี้ จึงเป็นฐานของการพัฒนาในด้านต่าง ๆ โดยตรง ซึ่งโลกจะเป็นอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์เห็นโลกเป็นอย่างไร ซึ่งการถกเถียงกันว่าโลกมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนหรือไม่แน่นอน ย่อมปรากฏอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวันของทุก ๆ คน และคาดว่าโลกในกระบวนทรรศน์ทางวิทยาศาสตร์ จะได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีมากกว่ากระบวนทรรศน์อื่น ๆ แต่การเป็นหลังนวยุคของท่านพุทธทาสได้วิจารณ์ว่า “สิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ต้องพันทุกซัด” เครื่องมือชีวิตว่าใครเป็นวิทยาศาสตร์มากกว่ากัน คือการพันทุกซัดนั่นเอง ดังนั้นในหลายครั้งที่ท่านพูดว่า “พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์” ย่อมมีความหมายว่า สิ่งที่พระพุทเจ้าค้นพบอยู่เหนือวิทยาศาสตร์เสียมากกว่า เพราะในทีนั้น (อสังขตะ) ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ การเป็นหลังนวยุคของท่าน ก็คือการอธิบายการมีอยู่ของสิ่งที่อยู่เหนือวิทยาศาสตร์ และท่านเรียกการเห็นดังกล่าวว่าเป็นปรัชญาศิลปะ คำว่า “เหนือวิทยาศาสตร์” คือการไม่มีตัวตนนั่นเอง

การเห็นโลกเช่นนี้ จึงเป็นการสร้างสันติภาพให้เกิดแก่โลกโดยตรง เพราะเมื่อเราไม่เห็นแก่ตัว เราก็จะรับใช้สังคมส่วนรวมได้มากขึ้น โลกจะน่าอยู่ขึ้นมาได้ก็เพราะการเข้าใจว่า ตัวตนของเรานั้นไม่มี หลักแห่งการไม่มีตัวตนและความไม่แน่นอนดังกล่าว

กระบวนการทัศนหลังนวยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์

จึงสอดคล้องกับกระบวนการทัศนหลังนวยุคอย่างลงตัว รายละเอียดในข้อถกเถียงที่ปรากฏในครั้งนี้นี้ คือปรัชญาของการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ โดยท่านผู้อ่านอาจมีชีวิตอยู่ในกระบวนการนี้ได้กระบวนการหนึ่งก็เป็นได้

เอกสารอ้างอิง

- กิริติ บุญเจือ. (2545). **ปรัชญาหลังนวยุค**. กรุงเทพฯ : ดวงกมล (2520).
 (2546). **ปรัชญาภาษาชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ : ฐานบัณฑิต.
 พุทธทาสภิกขุ. (2537). **ไถวัลยธรรม**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี.
 (2546). **จิตว่าง**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภาพร.
 (2548). **แก่นพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
 (2548). **พุทธทาสลิขิตข้อธรรม บันทึกนักได้เอง**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : แพลนริตเตอร์.
 (2549). **คู่มือมนุษย์**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
 (2549). **สูตรของเว่ยหล่าง**. กรุงเทพฯ : ฮาซันพริ้นติ้ง.
 (2550). **สวนโมกข์อยู่ที่ไหน**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.
 (2551). **ศิลปะแห่งชีวิต**. กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊กส์.
 (2552). **อิทัปปัจจยตา**. กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊กส์.
 สัมพันธ์ ก้องสมุทร. (2543). **ศิลปินแห่งเซ็น ภิคุฮิมานูเอล เซอร์แมน**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
 สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. (2552). **การแสวงหาความรู้แบบหลังนวยุคสมัย**. กรุงเทพฯ : ประสิทธิ์ภักดิ์ แอนด์ พริ้นติ้ง.
 โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. (2552). **ปรัชญาภาษา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.